

Kıraat İlminde Hâ-i Sekt

Mustafa Kılıç*

Öz

Arap dilinde, üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfinin harekesini belirtmek gibi muhtelif nedenlerle onun ahirine yer yer sâkin hâ (أَ) harfi eklenmektedir. Bu harf, yaygın olarak bilinen ismiyle hâ-i sekt olarak adlandırılmaktadır. Arapçada belirli şartlar muvacehesinde uygulanan hâ-i sekin, kıraat imamlarının okuyuşlarında da yer aldığı görülmektedir. Ancak hâ-i sekt meselesinde kıraat imamlarından nakledilenler arasında onların ittifak ettiği okuyuşların yanı sıra ayrıştıkları uygulamalar da bulunmaktadır. Hâ-i sekinin genel kural olarak vakf anında kullanıldığı, vasl yapıldığında ise hazfedildiği bilinmektedir. Kıraat imamlarının bir kısmının hâ-i sekti vasl durumunda isbât etmeleri, özellikle bu kıraatlerin Arap dilindeki kullanımlar açısından izahını gerekli kılmıştır. Bazı yerlerde vasl halinde nakl ve idgam konularının hâ-i sekt ile bağlantılı olarak gündeme gelmesi, meselenin açıklanması gereken başka bir yönünü oluşturmaktadır. İslâm âlimlerinin kıraatlerin tevcîhini yapma gayretlerinin yanında onlardan bir kısmının, bazı kıraat imamlarını hâ-i sekt nakilleri çerçevesinde tenkit ettiklerine rastlanmaktadır. Çalışmada kıraat ilminde hâ-i sekt uygulamalarının neler olduğu ve bunların tevcîhinin âlimler tarafından nasıl yapıldığı ortaya konacak; ayrıca hâ-i sekt temelinde kurrâya yöneltilen eleştiriler tespit edilip değerlendirilecektir. **Anahtar Kelimeler:** Kur'ân, Kıraat, Hâ-i Sekt, Kıraatlerin Tevcîhi, Kıraat İmamları.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-9669-4745>

Hâ al-Sakt in Qiraat Science

Abstract

Sometimes hâ letter with sukûn (هـ) is added to end of a word for some reasons such as to pronounce the haraka of the last letter during wakf in Arabic. That hâ is called hâ al-sakt in common usage. It is seen that hâ al-sakt which is used in accordance with some certain rules in Arabic, takes place in qiraat imams' recitations too. However, there is unity in some qiraat imams' recitation besides conflict among others. It is known that hâ al-sakt is pronounced during waqf and it is not pronounced during wasl. Some qiraat imams' pronunciation of it, implementation of idghaam and naql related to hâ al-sakt during wasl are required explanations in terms of Arabic rules. Besides Muslim scholars who try to explain qiraats, some of them critic a couple of narratives related to hâ al-sakt in terms of common Arabic rules. In this study what hâ al-sakt's practice is and how they are interpreted by scholars will be determined through the sources. Also critiques of qiraat imams based on hâ al-sakt will be established and evaluated.

Keywords: Qur'an, Qiraat, Hâ al-Sakt, Interpretation of Qiraats, Qiraat Imams.

هـاء السكت في علم القراءات

المخلص

في اللغة العربية هاء ساكنة تزداد في آخر الكلمة (هـ) حال الوقف تسمى بهاء السكت وتأتي لأسباب مختلفة كبيان حركة ما قبلها. ونجد هذه الهاء التي تستخدم في حالات وشروط معينة في اللغة العربية تدخل دائرة اهتمام القراء أثناء التلاوة. غير أننا نجد أن هناك روايات نقلت عن أئمة القراءات اتفقوا فيها على مواضع معينة للقراءة واختلفوا في أخرى. إذا نظرنا لهاء السكت واستخدامها في اللغة العربية نجد أنها بصفة عامة تستخدم في آخر الكلمة وقفا وتحذف عند الوصل كما هو معروف. بعض القراء يثبتون هاء السكت في حال الوصل لذلك كان من المحتم إيضاح وتفسير هذه القراءات واستخداماتها في اللغة العربية. وهناك مسائل أخرى تظهر لارتباطها بهاء السكت عند الوصل تحتاج إلى توضيح مثل النقل والإدغام. نجد أيضا أن هناك جهودا لعلماء الإسلام في توجيه القراءات بالإضافة لنقد بعض الأئمة في مسألة النقل المترتب على هاء السكت. ستطرح في هذه الدراسة مسألة هاء السكت وكيفية تطبيقها مع بيان كيفية توجيه العلماء لهذه الأوجه بالاستناد للمراجع مع دراسة النقد الموجه لأئمة القراءات وتقييمه. **الكلمات المفتاحية:** القرآن، القراءات، هاء السكت، توجيه القراءات، أئمة القراءات.

Giriş

İslâm âlimleri, kıraat olarak nakledilen bir rivayetin muteber kabul edilebilmesi için senedinin sahih, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan birinin hattına -ihtimâlî de olsa- uygun ve Arap dili kurallarına -bir vechiyle bile olsa- mutâbık olması gerektiğini belirtmişlerdir.¹ Bu çerçevede ulemâ, sahih senede sahip olan okuyuşları mushaf hattına ve Arap diline uygunluk bakımından değerlendirmiştir. Kıraat imamlarının okuyuşları arasında görülen birtakım uygulamaların bahsedilen iki yönden izahını yapmış, bazıları ise kimi rivayetlerin sıhhatini sorgulamıştır. Bu bağlamda tevcîhi yapılan vecihlerden birisi de hâ-i sekt uygulamasıyla ilgili okuyuşlardır.

Arap dilinde *sekt*, “sözü kesmek, susmak, dinmek, yatışmak, sakinleşmek”; musikide “iki nağme arasını nefes almaksızın açmak” anlamlarına gelirken terminolojide “nefes almaksızın sesi kesmek” şeklinde tanımlanmaktadır.² *Hâ-i sekt* ise üzerinde vakfedilen son harfin harekesini belirtmek maksadıyla kelimenin âhîrine eklenen sâkin hâ (أ) harfine denmektedir.³ Bu ismiyle yaygın olarak

¹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*, thk. Abtülfettâh İsmail Şelebî (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977), 51; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Âlemiyye, ts.), 1/9.

² Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, “k-s-t”, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî - İbrahim Sâmerî (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbû'ât, 1988), 5/306; Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, “k-s-t”, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), 10/48; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedânî, “s-k-t”, *Mu'cemü mekâysî'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/89; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “s-k-t”, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990), 1/253; Ebü'l-Kâsım Hüseyin el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “s-k-t”, *Müfredatü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 2009/1430), 416; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, “s-k-t”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1975), 4/558-562; Mütercim Âsım Efendi, “s-k-t”, *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1/766; Nihat Temel, *Kirâat ve Tecvid Isulahları* (İstanbul, İFAV Yay., 2013), 118.

³ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994), 1/170, 4/248; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 2/967; Ebû Bekir b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1980), 262; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *l'râbü'l-Kur'an*, thk. Hâlid el-'Alî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008), 202; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hıcehâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/307-308, 438-439; Ebû Abdillâh Fahüddîn eş-Şirâzî İbn Ebî Meryem, *el-Müdah fi vücûhi'l-kirâât ve 'ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Cidde: y.y., 1414/1993), 1/340-342, 484; İbnü'l-

bilinmekle birlikte *hâ-i istirâhat*,⁴ *hâ-i vakf*⁵ ve *hâ-i beyâni hareke*⁶ gibi terkiplerle de ifade edilmektedir. Kelimenin sonuna *hâ* harfini ilave etmek ise *ilhâk* (ilhâku'l-hâ) olarak adlandırılmaktadır.⁷ *Hâ-i* sektin Arap dilindeki genel uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda; onun, vakf yapıldığında kelimeye ilave edildiği, vasl durumunda ise -genel kural olarak- kelimenin aslı üzere hazfedildiği anlaşılmaktadır.

Hâ-i sekt meselesi; mushaf hattında sabit olanlar ve mushafta yazılı bulunmadığı hâlde vakf esnasında kelimeye eklenenler olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Kur'ân'da resmî'l-mushafta sabit olan *hâ-i* sektin; yedi farklı kelime, toplam dokuz yerde bulunduğu görülmektedir. *Hâ-i* sekt *يَتَسَنَّهُ* (el-Bakara 2/259), *اِقْتَدَهُ* (el-En'âm 6/90), *كِتَابِيَّة* (el-Hâkka 69/19, 25), *حَسَابِيَّة* (el-Hâkka 69/20, 26), *مَالِيَّة* (el-Hâkka 69/28), *سُلْطَانِيَّة* (el-Hâkka 69/29) ve *مَا هِيَ* (Kâria 101/10) lafızlarında mushaf hattında sabittir. Resm-i hatta mevcut olan *hâ-i* sekt üzerinde vakf yapıldığında bunun isbât ile okunması konusunda sahih kıraatler ittifak hâlinindedir. Bununla birlikte *hâ-i* sektin vasl halinde hazfî, isbâtı ve bir yerde (*اِقْتَدَهُ*) harekelenmesi meselesinde, kıraat imamlarının uygulamaları arasında farklılıklar bulunmaktadır.⁸

يَتَسَنَّهُ ve *اِقْتَدَهُ* kelimelerindeki *hâ* harfini Hamza, Kisâi, Ya'kûb ve Halef vakfta isbât, vaslda hazf ile; diğerleri ise vakfta da vaslda da isbât ile okumuşlardır. *كِتَابِيَّة* ile *حَسَابِيَّة* kelimelerindeki *hâ-i* sekti Ya'kûb vakfta isbât, vaslda hazf ile; onun dışındakiler ise hem vaslda hem de vakfta isbât ile telaffuz etmişlerdir. *مَالِيَّة*, *سُلْطَانِيَّة* ile *مَا هِيَ* kelimelerindeki *hâ* harfinin vasl halinde hazf ile

Cezerî, *en-Neşr*, 2/88; Abdü'l-'Aliyy el-Mes'ûl, *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve-mâ yete'alleku bih* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 329-330; İbrahim b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasaru'l-'ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kirâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008), 126.

⁴ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûra*, thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2005), 499; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484.

⁵ Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele Ebû Zür'a, *Huccetü'l-kirâât*, thk. Sa'id el-Efgânî (Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1979), 719; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484, 3/1293.

⁶ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484, 3/1293.

⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1/322. krş. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/357; Muhammed Salim Muhaysin, *el-Hâdî: Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr ve'l-keşf'an 'ileli'l-kirâati ve tevcihuhâ* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997/1417), 1/238.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142. *Hâ-i* sekt ve kıraat ilminde *hâ-i* sekt ile bağlantılı vecihlerin tevcihleriyle alakalı özet bilgi için bk. Fatih Çollak, *Hafz Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Asım Kirâati* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997), 71-76.

okunması konusunda Ya'kûb'a Hamza da katılmış; diğer kurrâ ise bu kelimelerdeki hâ-i sektî her halükârda isbât etmiştir. İbn Âmir'in râvilerinden Hişâm'ın اِقْتَدِهْ kelimesini vasl durumunda işbâ' (med) yapmadan kesre harekeyle okuduğu bildirilmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) aktardığına göre İbn Âmir'in diğer râvisi İbn Zekvân'dan bu konuda nakledilenler muhtelif olmakla birlikte cumhur, işbâ' ile okuyuşu; az sayıda kaynak med olmaksızın kesre vechini aktarmıştır.⁹

Kaynaklar, kıraat imamlarının bazılarının üzerinde vakf yapılan bir kısım kelimelere -mushaf hattında olmamakla birlikte- hâ-i sekt eklediklerini kaydetmiştir. Bu uygulamayı yapan kurrâ, vasl durumunda -resm-i mushafta sabit olmadığı için- hâ-i sektî iptal etmiştir.¹⁰

Hâ-i sekt ile ilgili olarak kıraat imamlarından rivayet edilen uygulamaların genel durumu yukarıda aktarıldığı şekildedir. Burada kıraatlerin tevcihi bağlamında âlimlerin serdettiği görüşler ele alınacak; ayrıca hâ-i sekt temelinde kıraat imamlarına veya onların râvilerine yöneltilen tenkitler tespit edilip değerlendirilecektir.

1. Mushaf Hattında Sabit Olanlar

Kur'ân'da toplam dokuz yerde mushaf hattında hâ-i sekt bulunmaktadır. Konunun belirli bir sistematik dâhilinde anlatımı için bu kelimeler, buldukları sûrelere göre dört alt başlığa ayrılarak ele alınacaktır.

1.1. يَتَسَنَّهُ Kelimesi

يَتَسَنَّهُ kelimesinde (el-Bakara 2/259)¹¹ vakf yapıldığında söz konusu fiilin, hâ harfinin isbâtı ile لَمْ يَتَسَنَّهُ şeklinde okunması hususunda kıraat imamları ittifak etmişlerdir. Vasl halinde ise Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef hazf ile لَمْ يَتَسَنَّ وَأَنْظُرْ; diğerleri isbât ile لَمْ يَتَسَنَّهُ وَأَنْظُرْ biçiminde okumuşlardır.¹²

Kıraatlerin tevcihini yapan âlimlerin bir kısmı, vasl halinde hâ-i sektin isbâtının veya hazfinin caiz olduğunu söylemişler, ancak لَمْ يَتَسَنَّهُ ifadesinde fiilin

⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/134-136.

¹¹ ... فَأَنْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهُ وَأَنْظُرْ إِلَى جَمَارِكَ ...

¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 188-189; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *et-Tefsîrâ fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982), 444-445; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 428-430; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 1/449.

sonundaki hâ, hâ-i sekt kabul edildiğinde en uygun tercihin vakf yapmak olduğunu belirtmişlerdir. Vakfın, mushaf hattına tabi olmayı ve Arap dilindeki bir kullanımı uygulama imkânını aynı anda sağlamasını, bu tercihe gerekçe kılmışlardır. Hâ'nın, kelimenin asıl harflerinden biri kabul edilmesi halinde ise vakfın da vaslın da müsâvî olacağını, zira bu durumda hâ'nın vasl halinde de mutlaka isbât edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹³

Vasl halinde لَمْ يَسَنَّه fiilindeki hâ harfinin hazfedildiği kıraatin tevcîhini yapan âlimler, vakf esnasında harekeyi korumak üzere kelimenin sonuna hâ-i sekt eklendiğini, ancak vasl durumunda onun varlığını gerektiren sebep ortadan kalktığı için bunun hazfedildiğini bildirmişlerdir.¹⁴ Bu durumda fiilin aslı için temelde üç farklı ihtimalden bahsetmişlerdir.

1. Âlimler, يَسَنَّه kelimesinde fiilin, السَّنة kelimesinden alınmış olabileceğini; yalnız bu durumda السَّنة kelimesinin aslının vâv'lı olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu ihtimali zikredenler, السَّنة kelimesinin lâmü'l-fiili olan vâv harfinin hazfedildiğini; ancak bunun, kelimenin ism-i tasğîrinde ve cem'inde ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Kelimenin aslının vâv'lı olduğunu kabul eden Arapların bu çerçevede سَنِيَّةٌ ve سَنَوَاتٌ dediklerini aktarmışlardır. Bahsedilen okuyuşu bu şekilde tevcîh edenler, kelimenin aslında vâv harfî bulunduğunu varsayan Arapların سَانِيَةٌ dediklerini, fakat vâv, kelimedede dördüncü harf olduğu için onu yâ harfine dönüştürdüklerini belirtmişlerdir. Bu açıklamalar muvacehesinde يَسَنَّه fiilinin aslının يَسَنَّيٌ olup cezm nedeniyle elifin hazfedildiğini (لَمْ يَسَنَّ)، daha sonra ise buna hâ-i sekt ilhâk edildiğini (لَمْ يَسَنَّه) ifade etmişlerdir.¹⁵

¹³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, şerh ve tahkik: Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/343; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Hâleveyh el-Hemedânî, *I'râbü'l-kurâati's-seb' ve 'ilelühâ*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1413/1992), 1/94; Mekkî, *el-Keşf*, 1/308-309; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh el-Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân min vücühi'l-i'râb ve'l-kurâât fi cemi'i'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1979), 1/109; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986), 2/563.

¹⁴ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/172; Ebü Ali Hasen b. Ahmed el-Fârisî, *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cuvicâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1991), 2/374; İbn Zencele, *Hucetü'l-kurâât*, 142-143; Mekkî, *et-Tefsîr*, 445; Mekkî, *el-Keşf*, 1/307-308; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/340; Şihâbüddîn Ebü Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'âni min Hurzi'l-emâni fi'l-kurâati's-seb'*, thk. İbrahim Atve 'İvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 366; Dimiyâfî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 1/449.

¹⁵ Ebü'l-Hasan Sa'îd b. Mes'ade Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a (Mektebetü'l-Hancı, Kâhire 1990), 1/197-198; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/343; Fârisî, *el-*

2. Ulemânın bir kısmı يَتَسَنَّهُ fiilinin, مَسْنُونٌ kelimesinden türemiş olmasını muhtemel görmüş; bunun مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ âyetindeki (el-Hicr 15/26) kullanım gibi olduğunu söylemiştir. Fiilin aslının يَتَسَنُّ olup peş peşe gelen üç tane nûn harfi dile ağır gelince sondaki nûn harfinin, yâ harfine dönüştürüldüğünü (يَتَسَنِّي); Arapların قَصَّيْتُ قَصَّصْتُ أَطْفَارِي; تَطَّنِي تَطَّنَ kelimesini قَصَّيْتُ yapmalarında bu durumun örneklerinin görüldüğünü ifade etmiştir. Daha sonra fiilin sonundaki elifin cezm nedeniyle hafzedildiğini (لَمْ يَتَسَنَّ) ve son harfin fethasının, düşürülen elife delalet ettiğini belirtmiştir. Yapılan açıklamalara göre bu kelimeye daha sonra vakf için hâ-i sekt ilhâk edilmiştir.¹⁶

Zeccâc (ö. 311/923), bazı nahivcilerin يَتَسَنَّهُ kelimesinin مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ- âyetindeki gibi- “bozulma” anlamında olmasını da caiz gördüklerini aktarmıştır. Bu durumda fiilin لَمْ يَتَسَنَّ şeklinde olduğunu, fakat son harfin nûn’dan yâ’ya dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte Zeccâc, مَسْنُونٌ fiilinin “(kaliba) dökülmüş” manasına geldiğini söyleyerek bu görüşe katılmadığını belirtmiştir.¹⁷ Benzer görüşleri Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) de kaydetmiştir.¹⁸

3. Bazı âlimler يَتَسَنَّهُ kelimesinin, Arapların su bozulduğunda söyledikleri أَسِينُ cümlesindeki أَسِينُ fiilinden türediğini söylemiştir. Bununla birlikte ulemâdan bir grup, bu açıklamaya kelimenin kökü itibariyle karşı çıkmış, durum öyle olsaydı âyetin لَمْ يَتَأَسَنَّ şeklinde okunması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁹ Ancak Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) bu görüşün, يَتَأَسَنُّ kelimesinin harfleri arasında kalb gerçekleşmesi şeklinde izah edilebileceğini savunmuştur.²⁰

Âlimler, يَتَسَنَّهُ kelimesindeki hâ harfinin her halükârda isbât ile okunduğu kıraatin tevcîhi için temel iki görüş ortaya koymuş; hâ’nın, hâ-i sekt veya kelimenin asıl harfi olabileceğini bildirmişlerdir. Hâ-i sektin vakfta harekeyi beyan etmek maksadıyla kelimeye eklendiğini, bu nedenle vasl durumunda

Hucce, 2/374; İbn Zencele, *Hucce'tü'l-kirâât*, 142-143; Mekki, *el-Keşf*, 1/308-309; Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 1/109; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 2/563.

¹⁶ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/172; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Hâleveyh el-Hemedânî, *el-Hucce fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979), 100; a.mlf., *İ'râbü'l-kirâati's-seb'*, 1/95; Fârisî, *el-Hucce*, 2/374; Mekki, *el-Keşf*, 1/308-309; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/341; Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 1/109; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'âni*, 2006, 366; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 2/563.

¹⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/343-344.

¹⁸ Mekki, *el-Keşf*, 1/309-310.

¹⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/343; İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kirâati's-seb'*, 1/94-95; a.mlf., *el-Hucce*, 100; Mekki, *el-Keşf*, 1/309.

²⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 2/563-564.

hazfedilmesi gerektiğini belirtmişler; ancak kurrânın bir kısmının onu vasl da isbât ile okuduğunu belirtip bu uygulamanın izahını yapmaya gayret etmişlerdir.

Kelimenin sonundaki harfi -hâ-i sekt kabul etmekle birlikte- vasl durumunda da isbât ile okuyan kıraat imamlarının bu uygulamasını izah eden âlimler, farklı yorumlar ortaya koymuşlardır. Bazıları, vasl halinde isbât eden kurrânın, mushaf hattına uymak için böyle okuduğunu belirtmiştir.²¹ Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), vasl halinde hâ harfini isbât ile okumanın sebebini, mushaf hattına dayandırma düşüncesine karşı çıkmış; bunun kafiyeye kıyas edilerek açıklanmasını tercih etmiştir. Hâ-i sekt meselesindeki vakfın da mushaf hattı bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini savunmuştur.²² Fârisî, hâ-i te'nislerin mushaftaki yazımını, bu düşüncenin doğru olmadığına gerekçe olarak ileri sürmüştür. Zira vasl halinde mushaf hattına ittibâ edilseydi ه şeklinde yazılan hâ-i te'nislerin, vasl halinde de okunması gerekeceğini iddia etmiştir. Fârisî yine اِقْتِدَهُ اَلْحَوَانَا ayetindeki (el-Hicr 15/47) اَلْحَوَانَا kelimesinin yazımı elif ile olduğu için -vasl durumunda mushaf hattı dikkate alınmış olsaydı- bunun, vasl halinde de elif ile okunmasının gerekeceğini savunmuştur. Bunlar caiz olmadığına göre hâ harfleri üzerinde vakf ve vasl yapıldığında mushaf hattına itibar edilmediğini savunmuştur. Fârisî, Kisâî'nin vasl halinde اِقْتِدَهُ ile اِقْتِدَهُ (el-En'âm 6/90) kelimelerinin sonundaki hâ harfinin hazfedilmesi hususunda Hamza'ya muvafakat edip diğer yerlerdeki hâ-i sektleri isbât ettiğini bildirmiştir. Hamza'nın hâ harfini hazfettiği yerde Kisâî'nin isbât etmesinin, Kisâî'nin hâ'nın bulunduğu bazı kelimeleri kafiyeye benzetip buralarda onu -kafiyelerde isbât edildiği gibi- vasl halinde de isbât etmesine; hâ-i sektin hazfettiği yerlerde ise benzetmeyi yapmamasına bağlamıştır. Fârisî, her iki uygulamanın da caiz olduğunu belirtmiştir.²³ Diğer âlimler ise Kisâî'nin bu uygulamasının, her iki okuyuşun caiz olduğunu bildirme isteğinden kaynaklandığını savunmuştur.²⁴

Âlimlerin bazıları, kelimedeki hâ harfinin isbâtı ile vasl yapanların niyetlerinin vakf yapmak olduğunu, ancak onların اِقْتِدَهُ لَمْ يَسْتَنْتَهُ fiilinde durup nefes almak yerine -şiiir okurken kafiyelerde yaptıkları gibi- okumaya devam ettiklerini söylemişlerdir.²⁵ Diğer âlimler de hâ-i sekt olan yerde isbât ile vasl yapanların,

²¹ İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 100; a.mlf., *İ'râbü'l-kirââti's-seb'*, 1/94.

²² Fârisî, *el-Hucce*, 2/377-378.

²³ Fârisî, *el-Hucce*, 2/377.

²⁴ İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kirââti's-seb'*, 1/94; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/341.

²⁵ Mekki, *el-Keşf*, 1/308.

vakf niyetiyle böyle okuduklarını söylemişlerdir.²⁶ Bazıları, bu yerleri hakiki vasl kastıyla, hâ-i sekin isbâtı ile okumaya, nahiv ulemâsının çoğunun cevaz vermediğini bildirmiştir.²⁷

Vasl durumunda isbât ile okunmasının tevcîhindeki diğer yorum onun, fiilin asıl harflerinden birisi olma ihtimaline dairdir. Bahsi geçen harfın, hâ-i sekt kabul edilmesi durumunda ortaya konan ihtimaller yukarıda aktarıldığı için burada, kelimenin asıl harfi olma durumu değerlendirilecektir.

Ulemâ يَسَنَّةُ fiilinin, السَّنَّة kelimesinden gelmesini muhtemel görmüşler; fakat bu durumda السَّنَّة kelimesinin lâmü'l-fiilinin hâ harfi olması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Zira kelimenin aslının vâv'lı kabul edildiği kullanımda hâ, fiilin asıl harflerinden kabul edilmemekte, yani hâ-i sekt olmaktadır. Semîn el-Halebî, kelimenin aslını hâ ile kullananların Hicazlılar olduğunu kaydetmiştir. Belirtilen ulemâ, kelimenin ism-i tasgîr ve teksîr ifade eden kalıplarının bu lügate göre سَنَّتُهُ، سَنَّتَاهُ، سَنَّتَاهُ şeklinde kullanılmasından hareketle، يَسَنَّةُ fiilinin sonundaki harfın, kelimenin asıl harflerinden biri olduğunu gösterdiğini belirtmişlerdir. Bu açıklamaları yapanlar, vakfta da vaslda da isbât ile okuyanların kelimenin lâmü'l-fiilini telaffuz etmiş olacaklarına dikkat çekmişlerdir.²⁸ Bu durumda fiil يَسَنَّةُ şeklinde olup evveline gelen cezm edatı nedeniyle meczûm olmuştur.

1.2. اِقْتِدَةٌ Kelimesi

Kıraat imamları، اِقْتِدَةٌ kelimesinde (el-En'âm 6/90)²⁹ vakf yaptıklarında، kelimenin sonundaki harfi، isbât etme hususunda ittifak;³⁰ vasl esnasında isbât ile okunması meselesinde ise ihtilaf etmişlerdir. Kelimenin sonundaki harfi Nâfi'، İbn

²⁶ Mekkî، *et-Tebşıra*، 445; Ukberî، *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*، 1/109; Ebû Şâme، *İbrâzü'l-me'ânî*، 2006، 366; Dimyâtî، *İthâfî fudalâi'l-beşer*، 1/449.

²⁷ Mekkî، *et-Tebşıra*، 445.

²⁸ Ahfeş، *Me'âni'l-Kur'ân*، 1/197-198; Müberred، *el-Kâmil*، 2/967; Zeccâc، *Me'âni'l-Kur'ân*، 1/343; İbn Hâleveyh، *el-Hucce*، 100; a.mlf.، *l'râbü'l-kirâati's-seb'*، 1/95; Fârisî، *el-Hucce*، 2/374-375; İbn Zencele، *Hucceü'l-kirâat*، 143; İbn Ebî Meryem، *el-Müdah*، 1/341; Ukberî، *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*، 1/109; Semîn el-Halebî، *ed-Dürü'l-masûn*، 2/564.

²⁹ أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده قل لا أسئلكم عليه أجر إن هو إلا ذكرى للعالمين.

³⁰ İbn Mücâhid، *Kitâbü's-Seb'a*، 262; Mekkî، *et-Tebşıra*، 499; Ebû Tâhir Ahmed b. Ali İbn Sivâr، *el-Müstenir fi'l-kirâati'l-aşr*، thk. Ahmed Tâhir Üveys (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye، Külliyyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm، Kısmü'l-Kirâat، Doktora Tezi، 1413/1992)، 542; İbn Ebî Meryem، *el-Müdah*، 1/484; İbnü'l-Cezerî، *en-Neşr*، 2/142; Dimyâtî، *İthâfî fudalâi'l-beşer*، 2/21.

Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Ebû Ca'fer her halükârda sâkin olarak isbât etmişlerdir. Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef ise vakfa isbât, vasla hazf ile okumuşlardır.³¹

Kaynaklar, İbn Âmir'in أَفْتَدِهْ kelimesinde vasl yaptığında, kelimeyi hâ harfine kesre hareke vererek okuduğunu haber vermiştir. İbn Âmir'in râvilerinden Hişâm'ın أَفْتَدِهْ kelimesini, vasl durumunda sadece kesre harekeyle okuduğunu kaydetmiştir. İbn Âmir'in diğer râvisi İbn Zekvân'dan bu konuda nakledilenlerin ise muhtelif olduğunu; fakat cumhurun, kesre harekeyle birlikte hâ'nın işbâ'ını rivayet ettiğini; buna karşın az sayıda kaynaktan ise işbâ' olmaksızın (kasr) kesre vechinin de aktarıldığını bildirmiştir.³² Tüm bunlarla birlikte İbn Hâleveyh (ö. 370/980), söz konusu kelimeyi İbn Muhaysın'ın yâ'nın sükûnu ile أَفْتَدِيْ şeklinde okuduğunu nakletmiştir.³³ Ancak Dimyâtî (ö. 1117/1705), *İthâfû fudalâi 'l-beşer* adlı kitabında bu rivayete yer vermemiştir.³⁴ Dimyâtî'nin, aktarılan vechin şâz olduğu düşüncesiyle bu vechi eserine almadığını düşünmek mümkün gözükmektedir.

Vasl durumunda hâ'nın hazfedildiği kıraatin tevcihini yapan âlimler, hâ-i sekinin vakf esnasında üzerinde durulan son harfin harekesini beyan etmek maksadıyla kelimeye ilhâk edildiğini, dolayısıyla onun mahallinin vakf olduğunu vurgulamışlardır. Genel kural gereğince vasl halinde, hâ-i sekinin varlık sebebinin zail olduğunu, bu nedenle de hâ'nın hazfedildiğini belirtmişlerdir. Bu çerçevede أَفْتَدِهْ lafzındaki hâ harfini kıraat imamlarının bir kısmının vasl durumunda hazfedip vakf esnasında ise isbât ile okuduklarını bildirmişlerdir.³⁵

Bazı âlimler, hâ-i sekt ile ilk harfi sâkin olan kelimenin başına getirilen hemze-i vasl arasında bir benzerlik olduğunu öne sürmüştür. Arap dilinde sâkin harf ile başlayan bir kelimededen ibtidâ yapmak mümkün olmadığı için bu tür kelimelerin başına hemze-i vasl getirildiğini söylemiş; fakat söz konusu kelimededen ibtidâ yapıldığında okunan hemze-i vaslın, vasl halinde telaffuzdan

³¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 262; Mekki, *et-Tefsira*, 499; Ebü'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn el-Kalânîsi, *İrşâdü'l-mübedî ve tezkiretü'l-müntehî*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeyîsi (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Lisans Üstü Çalışmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1403-1404), 222; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi 'l-beşer*, 2/21.

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi 'l-beşer*, 2/21.

³³ Ebü Abdillâh el-Hüseyn b. Hâleveyh el-Hemedânî, *Muhtasar fi şevâzî 'l-Kur'ân min Kitâbi 'l-Bedî'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 44.

³⁴ Dimyâtî, *İthâfû fudalâi 'l-beşer*, 2/21-22.

³⁵ Ahfeş, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 1/307; İbn Hâleveyh, *İ'râbü'l-kirâati's-seb'*, 1/94; İbn Zencele, *Hucetü'l-kirâat*, 260; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 5/31.

düştüğüne dikkat çekmişlerdir. Vasl yapıldığında hâ-i sekin isbât edilmesinin, vasledildiğinde hemze-i vaslın okunmasına benzediğini ifade etmişlerdir. Böylece her ikisinin de vasl halinde isbât ile okunamayacaklarını belirtmişlerdir.³⁶ Mekkî, hâ-i sekin bazı âlimlerce اُنَّا kelimesindeki -vasl halinde hazfedilip nûn'un harekesini belirtmek için vakfta isbât edilen- elif gibi görüldüğünü aktarmıştır.³⁷ Belirtilen âlimler, hâ-i sekin vakf halinde isbâtle; vasl durumunda ise hazfedilerek okunması gerektiğini savunmuşlardır.

Ukberî (ö. 616/1219) اُقْتَدَ fiilindeki hâ harfinin vakf durumunda sükûn üzere isbât ile okunup vasl durumunda hazfedilmesi gerektiğini; buna göre onun, hâ-i sekt olduğunu belirtmiştir. Ancak onu, hâ zamirine benzemesi nedeniyle vasl durumunda da isbât edenlerin bulunduğunu nakletmiştir.³⁸ Kıraat imamlarının bir kısmı da اُقْتَدَ kelimesindeki hâ harfini vasl halinde isbât ile okumuşlardır. Âlimler, kurrânın, mushaf harfini iskât etmeyi kerih gördüğü için böyle okuduğunu belirtilmişlerdir.³⁹ Onların bazıları, hâ'nın -vakfta isbât edilmesinde görüldüğü üzere- bu durumda hâ-i sekt olmasının mümkün olduğunu söylemişlerdir. Vasl halinde vakf kuralları uygulanarak hâ-i sekin sükûnuyla isbât edilmesinin imkân dâhilinde bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁰ Bazı âlimler, vasl halinde vakf kurallarının uygulanmasının örneklerinin, Arap dilinde çok olduğunu bildirmiştir.⁴¹ Ancak konuyla ilgilenen ulemânın bir kısmı, bu uygulamanın -vasl niyetiyle değil- vakf kastıyla yapıldığını ileri sürmüştür. اُقْتَدَ kelimesinde vakf yapıldığında hâ (هـ) ile durulması gerektiğine işaret için kelimenin mushafta hâ ile yazıldığını; bunun, vaslda da isbât ile okunsun diye orada sabit kılınmadığını savunmuştur.⁴²

Zeccâc; اُقْتَدَ, كِتَابِيَّةٌ, (el-Hâkka 69/19, 25), جَسَابِيَّةٌ, (el-Hâkka 69/20, 26) ve مَا هِيَ (el-Kâria 101/10) gibi kelimelerde uygun olanın, kelimelerin sonundaki hâ üzerinde vakfetmek olduğunu savunmuştur. Buna gerekçe olarak, belirtilen hâ harflerinin, vakf nedeniyle kelimeye eklendiğini, bunların mushafta sabit

³⁶ Fârisî, *el-Hucce*, 2/376, 3/351; Mekkî, *el-Kesf*, 1/438-439; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484.

³⁷ Mekkî, *el-Kesf*, 1/438-439.

³⁸ Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 1/251.

³⁹ İbn Zencele, *Hucetü'l-kırâât*, 260; Mekkî, *el-Kesf*, 1/439.

⁴⁰ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484-485; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 450; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 4/180; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 5/31.

⁴¹ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/484-485.

⁴² Mekkî, *el-Kesf*, 1/439.

olduğunu, ancak kurrâdan bir grubun vasl durumunda bunları hazfettiğini bildirmiştir. Mushaf hattına muhalif okumaları tasvip etmediğini, fakat vasl durumunda hâ-i sekin isbât edilmesini de doğru bulmadığını söylemiştir. Bu nedenle hem mushaf hattını gözetmek hem de hâ-i sekt konusunda doğru olanı uygulamak için buralarda vakf yapılmasının en uygun tercih olduğunu savunmuş; ilmüne güvenilen âlimlerin hâ-i sekt olan yerde vakf yapmayı tercih ettiğini aktarmıştır.⁴³ Benzer düşüncüyü Zemahşerî (ö. 538/1144) de *el-Keşşâf*’ında dillendirmiştir.⁴⁴

Hişâm’ın اُقْتَدِه fiilindeki hâ harfini kesre hareke ile; İbn Zekvân’ın ise kesre hareke ve işbâ’ ile okuduğu kıraatin tevcîhini yapan bazı âlimler, bu durumda hâ harfinin zamir yapıldığını; onun, hâ-i sekt olmadığını belirtmişlerdir. Hâ’nın mahzûf bir mastara râcî olduğunu, cümlelerin takdirinin de اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ şeklinde yapılabileceğini söylemişlerdir. Burada tekit anlamının bulunduğu; اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ cümlesinin esasen اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ şeklinde olup اُقْتَدِ lafzı tekrar ettiği için ikinci fiilin yerine, kendi mastarının (اَلْاُقْتِدَاءِ) getirildiğini (اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ) belirtmişlerdir. Daha sonra, kendi fiiliyle (birinci fiil) yan yana gelen mastarın gizlenip (اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ) ifade etmişlerdir. Buna göre, vasl halinde zamir olan hâ harfine kesre hareke verilmesinin ve -hâ-i kinayede olduğu gibi- bunun sılasının (meddinin) caiz olduğuna işaret etmişlerdir.⁴⁵

Sa’leb (ö. 291/904), hâ zamirine benzetilmek suretiyle hâ-i sekte hareke verildiğini veya harekeyle birlikte sıla ile okunduğunu savunmuştur.⁴⁶ Ukberî ise اُقْتَدِه kelimesindeki hâ harfini bazılarının vasl halinde kesre ile de okuduğunu; bu durumun iki şekilde tevcîh edilebileceğini bildirmiştir. Hâ harfinin yine hâ-i sekt olup zamir olan hâ’ya benzetilerek ona kesre hareke verilebileceğini, ancak bunun doğru olmadığını belirtmiştir.⁴⁷ Nitekim Mekkî de bu tevcîhin uzak bir ihtimal olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ Ukberî, ikinci ihtimal olarak hâ’nın, gizli bir mastara râcî zamir hâ’sı olup bu durumda cümlelerin اُقْتَدِ اَلْاُقْتِدَاءِ takdirinde olacağını dile

⁴³ Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân*, 2/270, 5/217, 356.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/370.

⁴⁵ İbn Zencele, *Huccetü l-karâat*, 260; Mekkî, *el-Keşf*, 1/439; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Kitâbü Müşkili i râbi l-Kur’ân*, thk. Yâsin Muhammed es-Sivvâs (Dımaşk: Matbâ’âtü Mecme’i l-Luğati l-Arabi, 1974), 1/276; Dâni, *Câmi’u l-beyân*, 499; İbn Ebî Meryem, *el-Müdah*, 1/485.

⁴⁶ Ebû l-Hasan Alemüddîn es-Sehâvî, *Fethu l-vasid fi Şerhi l-Kasid*, tahkik ve dirase Mevlay Muhammed İdris Tâhirî (Riyad: Mektebetü r-Rüşd, 2002/1423), 3/895-897.

⁴⁷ Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi r-Rahmân*, 1/252.

⁴⁸ Mekkî, *Kitâbü Müşkili i râbi l-Kur’ân*, 1/276.

getirmiştir. Vasl yapıldığında söz konusu hâ'nın sâkin kılındığı durumda da zamir olmasının ihtimal dâhilinde bulunduğunu, bu durumda ise vasl halinde vakf kurallarının cari kılınmış olacağını ifade etmiştir.⁴⁹ Aynı ihtimali Semîn el-Halebî de zikretmiştir.⁵⁰

Hişâm ve İbn Zekvân'ın okuyuşları bazı âlimlerce eleştirilmesine rağmen pek çok âlim bu kıraatlerin tevcihini yapmıştır. Konuyla ilgili tenkitler, “اقتداه” Kelimesine Dair Eleştiriler” başlığı altında ele alınıp değerlendirilecektir.

1.3. كِتَابِيَّةٌ, حِسَابِيَّةٌ, مَالِيَّةٌ ve سُلْطَانِيَّةٌ Kelimeleri

Hâkka sûresinde كِتَابِيَّةٌ (19. ve 25. âyetler), حِسَابِيَّةٌ (20. ve 26. âyetler), مَالِيَّةٌ (28. âyet) ve سُلْطَانِيَّةٌ (29. âyet) kelimelerinde olmak üzere dört isimde hâ-i sekt bulunmaktadır. Ancak كِتَابِيَّةٌ ve حِسَابِيَّةٌ lafızları ikişer kez geçtiği için bu sûredeki hâ-i sektlerin sayısı altı olmaktadır. Sayılan yerlerdeki hâ-i sekin vakf halinde isbât ile okunması hususunda kıraat-i aşere imamları ittifak etmişlerdir. Ya'kûb, söz konusu sûredeki hâ-i sektlerin tamamını vasl durumunda hafz ile okumuştur. Hamza ise vasl halinde مَالِيَّةٌ ve سُلْطَانِيَّةٌ kelimelerindeki hâ-i sektleri hafz ile; كِتَابِيَّةٌ ve حِسَابِيَّةٌ isimlerindeki ise isbât ile okumuştur. Ya'kûb ve Hamza'nın dışındaki imamlar, Hâkka sûresindeki hâ-i sektlerin hepsini her halükârda isbât ile okumuşlardır.⁵¹

Hamza'nın vasl durumunda Hâkka sûresindeki hâ-i sektlerin bir kısmını isbât, bir kısmını hafz ile okuması; Kisâî'nin اِقْتَدَاهُ ile يَتَسَنَّاهُ kelimelerinde yaptığına benzetilmiş ve Hamza'nın her iki uygulamaya da işaret etmek için böyle okuduğu belirtilmiştir.⁵² Bununla birlikte Ebû Şâme (ö. 665/1267), Kisâî'nin, اِقْتَدَاهُ ile يَتَسَنَّاهُ fiillerinin sonundaki harflerin hâ-i sekt olması muhtemel görüldüğünden, vasl durumunda onları hafzettğini; Hâkka sûresindekilerin hâ-i sekt olması bakımından bir kapalılık bulunmadığı için buralardakileri ise isbât ettiğini öne sürmüştür.⁵³ Fakat Ebû Şâme'nin zikredilen açıklamalarının vakıa ile örtüşmediği görülmektedir. Şöyle ki hâ-i sekt konusunda Arap dilinde asıl olan, onun vakfta

⁴⁹ Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 1/251-252.

⁵⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 5/32.

⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 188-189; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 829-830; Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 705; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. el-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-karâî'l-aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât, Amman: Dâru'l-Furkân, 1421/2000, 589-590; Dimyâtî, *İthâfü'fudalâi'l-beşer*, 2/558.

⁵² Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 705; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/434.

⁵³ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 705.

isbât, vaslda hazfedilmesidir.⁵⁴ Bu durumda Kisâî, tam tersi bir uygulama yapmış olsaydı hâ-i sekt açısından daha uygun bir yol takip etmiş olurdu. Zira hâ harfinin *يَسْتَهُ* fiilinde kelimenin asıl harflerinden; *اَقْتَدَهُ* kelimesinde ise zamir olması muhtemeldir. Bu durumda iki kelimedeki hâ harfinin, hâ-i sekt olmama ihtimaline binaen vaslda da isbât edilmesi gerekmektedir. Hâlbuki Kisâî'nin kıraati, bunun tam tersinedir. Kaldı ki Hamza da vasl durumunda -Kisâî gibi- *يَسْتَهُ* ile *اَقْتَدَهُ* kelimelerindeki hâ harfini hazf ile okuduğu hâlde Hâkka sûresindekilerin okunuşunda ondan ayrılmıştır. Hamza vasl halinde *كَتَابِيَهُ* ile *جَسَابِيَهُ* kelimelerindeki hâ harfini -yine Kisâî gibi- isbâtla; *مَالِيَهُ* ile *سُلْطَانِيَهُ* lafızlarındakileri ise hazfederek okumuştur. Konuyla ilgili isbât ve hazf meselesinde gözetilen ilke, hâ harfinin hâ-i sekt olup olmadığının açıklığı olsaydı, Hamza'nın sayılan son iki kelimedede de Kisâî'ye muvafakat etmesi beklenirdi. Çünkü bunların hâ-i sekt olması konusunda ulemâ arasında farklı bir görüşe rastlanmamıştır. Bu nedenle Ebû Şâme'nin aktarılan yorumunun isabetli olmadığı söylenebilir.

Kırâat-i aşere imamlarının haricinde A‘meş’in söz konusu hâ-i sektleri her halükârda isbâtla;⁵⁵ İbn Muhaysın'ın ise Hâkka sûresinde hâ-i sekt bulunan kelimeleri yâ harfinin iskânıyla okuduğu nakledilmiştir.⁵⁶ Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn Muhaysın'ın *مَا هِيَ* (el-Kâria 101/10) kelimesini de böyle okuduğuna dair bir rivâyet bulunmadığını söylese de Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra), İbn Muhaysın'ın vasl halinde *مَا هِيَ* zamirini de yâ'nın sükûnuyla okuduğunu nakletmiştir.⁵⁷

Pek çok âlim Arap dili bakımından hâ-i sektin vakfta isbât, vaslda hazf ile okunması gerektiğini beyan etmiştir.⁵⁸ En uygun olanın, mushaf hattında sabit

⁵⁴ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 2/270; Fârisî, *el-Hucce*, 2/376; Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 6/199; Ebû Abdillâh Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 30/111; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, 10/433; Şihâbüddin Ebû Bekr Ahmed b. el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Enes Mehra (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000/1420), 146.

⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/319.

⁵⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur‘ân*, 161; Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 6/199; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/111; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/319; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, 10/434.

⁵⁷ Tâcülkurrâ Burhânüddin Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Şevâzî'l-kirâât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 522; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/319.

⁵⁸ Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, 2/270; Fârisî, *el-Hucce*, 2/376; Zemaşşeri, *el-Keşşâf*, 6/199; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/111; Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, 10/433; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 146.

olmaları nedeniyle buralarda vakf yapmak olduğunu savunmuşlardır.⁵⁹ Zira bu şekilde hem Arap dilinde mevcut genel kural hem de mushaf hattı gözetilmiş olacaktır. Bununla birlikte kaynaklar, bazı kurrânın yine mushaf hattına tabi olarak harfi vasl da isbât ettiğini nakletmiştir.⁶⁰

Hâ-i sekin vakfta isbât, vasl da hazf ile okunduğu kıraatin tevcihini yapan âlimler, bu şekilde okuyanların hâ'nın, vakf halinde yâ harfinin harekesini korumak üzere kelimeye eklenmesini dikkate aldıklarını bildirmişler; yâ harfinin, vakf esnasında hâ-i sekt sayesinde harekeli olarak okunabildiğini belirtmişlerdir. Buna göre vasl durumunda yâ harfi harekeli olarak okunacağından, harekeyi korumak için orada bulunan hâ-i sekte de ihtiyaç kalmayacağını söylemişlerdir.⁶¹ Nitekim İbn Ebî Meryem (ö. 565/1170'ten sonra), söz konusu harfin bu nedenle *hâ-i vakf* olarak isimlendirildiğini vurgulamıştır.⁶²

Hâ-i sekti vasl halinde isbât etmek, vasl halinde vakf kurallarını cari kılma yoluyla mümkündür.⁶³ İbn Atıyye (ö. 541/1147) ise hâ-i sekin vasl durumunda da isbât ile okunmasını, vakf niyetiyle okumaya bağlamıştır. Zira o, hâ-i sekin vakf için kullanıldığını, vasl da bir manasının olmadığını belirtmiştir.⁶⁴ Bazı âlimler ise hâ-i sekin bulunduğu âyetlerin -kelamın tamam olması nedeniyle- fasıla veya fasıla konumunda olan yerler olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun vakf mahallindeki kafiyele benzediğini; böyle yerlerde faslın, vakf kuralları cari kılınarak yapıldığını bildirmişlerdir. Kıyas bakımından, vasl durumunda hâ-i sekin hazfinin tercih edilmesi gerektiğini; ancak kafiyele benzeyen hâ-i sekin, vasl durumunda -vakf kurallarını uygulamak suretiyle- isbât edildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁵ Nitekim Ukberî, buralardaki (Hâkka sûresindeki) hâ-i sekinin, harekeyi beyan etmek amacıyla, âyetlerin sonuyla uyumlu olması için getirildiğini belirtmiştir.⁶⁶

⁵⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/270, 5/217, 356; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 6/199; Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/360; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/111.

⁶⁰ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 6/199; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/111.

⁶¹ İbn Zencele, *Hucce'tü'l-kırâât*, 719-720; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/1293; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/433.

⁶² İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/1293.

⁶³ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/1293; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/433.

⁶⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/360; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/433.

⁶⁵ Fârisî, *el-Hucce*, 2/376-377; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/341.

⁶⁶ Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 2/268.

Kıraat ilminde hâ-i sekt ile bağlantılı konulardan biri, vasl durumunda gündeme gelen nakl meselesidir. Kıraat âlimleri, Verş'in, hemze-i kat'ın harekesini, kendisinden önceki sâkin harfe aktararak okuduğunu bildirmişlerdir. Nakl yapılabilmesi için sâkin harfin, ilk kelimenin sonunda bulunup med harfi olmaması; hemzenin ise ikinci kelimenin ilk harfi olması gerektiğini bildirmişlerdir. Sâkin harfin tenvin, lâm-ı tarif veya başka bir şey olmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Verş'in bu durumda hemzeyi telaffuzdan düşürüp hemzeden önceki sâkin harfi de (telaffuzdan düşürdüğü) hemzenin harekesiyle okuduğunu nakledilmiştir. Âlimler, Verş'in uygulamasının kıraat ilminde *nakl* olarak isimlendirildiğini kaydetmişlerdir. Nakl uygulamasının tahfif amacıyla yapıldığı ifade edilmektedir.⁶⁷ Bu çerçevede Hâkka sûresinin on dokuzuncu âyetinden⁶⁸ vasledildiğinde Verş'in usulü gereği nakl gündeme gelmektedir. Ancak kıraat âlimlerinin cumhuru, Verş için burada nakli rivayet etmemişlerdir. Verş'in burada nakl yapmadığını, söz konusu âyetleri hâ-i sekin isbâtıyla ve hemzenin tahkikiyle okuduğunu aktarmışlardır. Diğer bir grup âlim ise Verş'in hâ-i sekin olduğu yerde de -bu hususta takip ettiği usûle uygun olarak- nakl yaptığını bildirmiştir.⁶⁹

Verş için nakl yapmama vechinin tevcihini yapan âlimler, burada hâ'nın vakf için bulunup hükmünün de sâkin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Arap dilinde hâ-i sekin ancak şiiirde zaruret halinde hareke alabileceğini, bu durumun şiiirde bile hoş karşılamadığını belirtmişlerdir. Hâ-i sekin, kelamda yalnızca vakf halinde, sâkin olarak isbât edildiğini belirtmiştir. Hâl böyle olmakla birlikte mushaf hattında bulunması nedeniyle, vasl durumunda vakf kuralları icra edilerek isbât edildiğini, böylece Arap dilinde asıl kuralın dışına çıktığını söylemişlerdir. Asıl kuralın ihlâlinin üstüne bir de sâkin olması gereken hâ-i sekte nakl yoluyla

⁶⁷ Tanım ve nakl usulü hakkında geniş bilgi için bk. Mekki, *et-Tebşıra*, 307-310; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 266-268; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 392-393; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/408-419; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Meccî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003/1424), 1/470-479; Dimyâtî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/213-217; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/237-242; Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 222-223; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Çelik Yayınları, 2018), 218-219. Farklı bir tanım için bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, 110.

⁶⁸ el-Hâkka 69/19-20: فَأَمَّا مَنْ أَوْتِي كِتَابَهُ بِمِيمِنِهِ فَيَقُولُ هَذَا مِنْ آفَرُونَ أَلَيْسَ كِتَابِيَةَ إِلَيَّ طُنُنْتُ أَيْ مَلَأْتُ حَسَابِيَةَ.

⁶⁹ Mekki, *et-Tebşıra*, 309-310; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 267-268; Sehâvî, *Fethu'l-vasid*, 2/342-343; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Ebü Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 95-96; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/ 471-472; Ebü Hafs Siraceddîn Ömer en-Neşşâr, *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kirâati'l-'aşri'l-mütevâtire* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 326; Dimyâtî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/214; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/238.

hareke verilmesinin, ona ikinci kez muhalefet anlamına geleceğine işaret etmişler; hâ-i sekt ile ilgili temel kurala iki farklı muhalif uygulamanın bir arada bulunmasının hiç uygun olmayacağını vurgulamışlardır.⁷⁰

Âlimler *كِتَابِيَهُ إِنِّي* lafzındaki hâ harfinin, hâ-i sekt olduğuna dikkat çekmişler, bu nedenle söz konusu yeri vasl yaparak okuduğu hâlde hâ'yı isbât eden kurrânın, vakf niyetiyle böyle yaptığını, bunun da vakf mesabesinde olduğunu söylemişlerdir. Âyet sonu olması hasebiyle *كِتَابِيَهُ إِنِّي* âyetinde nakl yapmanın güzel olmayacağını savunmuşlardır.⁷¹ Bu bağlamda Mekkî, Verş için söz konusu yerde nakl yapmayanların, vakf halinde telaffuz edilsin diye kelimeye eklenen hâ-i sekt üzerinde vakfetmek gerektiği için öyle okuduklarını söylemiştir. Hâ-i sekt üzerinde vakf yapmanın asıl uygulama olduğuna, bu durumda hâ-i sekt ile hemzenin arasının açıldığına dikkat çekmiştir. Hâ-i sekt üzerinde vakf yapıldıktan sonra hemze ile ibtidâ yapıldığına göre burada nakl yapmanın güzel olmayacağını ifade etmiştir. Zira o, hemzenin harekesinin, ancak hemze ile lafzı muttasıl bulunan sâkin harf üzerine aktarılabilceğini, fakat bu durumda hâ-i sekin lafzının hemze ile muttasıl olmadığını, çünkü hâ-i sekin hem hükmünün hem de aslının, üzerinde vakf yapılması olduğunu söylemiştir. Hâ-i sekin, vakf esnasında izafet yâsı'nın harekesini beyan için zaid olarak getirildiğine; hemzenin harekesini hâ-i sekte aktaran kimsenin ise onu sonrası ile birleştirip vakfi terk ettiğine işaret etmiştir. Vakf esnasında yâ'nın harekesini ortaya çıkarmak için zaid bir harf olan hâ-i sekte ihtiyaç olmasaydı, onun burada sabit kılınmayacağını söylemiş, hâ-i sekin varlığının, burada vakf yapılması gerektiğine delalet ettiğini savunmuştur. Hemzenin harekesini hâ-i sekte aktaran kimsenin, hâ-i sekti kelimenin asıl harfi gibi varsayıp onu vasl halinde de isbât ettiğini belirtmiş; ortaya koyduğu nedenlerden dolayı burada hemzenin harekesinin hâ-i sekt üzerine aktarılmamasının tercih edilen vecih olduğunu bildirmiştir.⁷² Genel kabul görmemekle birlikte vasl durumunda *كِتَابِيَهُ إِنِّي* âyetinin nakl ile okunduğu kıraati tevcih eden âlimler, zikredilen vechi tercih eden kimselerin hâ-i sekti, kelimenin asıl harfi gibi kabul ettiğini, böylece Verş'in genel usûlüne uygun olarak burada da nakl yaptıklarını bildirmişlerdir.⁷³

⁷⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 165; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/472; Dimyâtî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/214; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/238.

⁷¹ Sehâvî, *Fethu'l-vasid*, 2/343-344; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/409; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/471.

⁷² Mekkî, *et-Keşf*, 1/93-94.

⁷³ Mekkî, *et-Keşf*, 1/93-94; Mekkî, *et-Tebşıra*, 309-310; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 268; Sehâvî, *Fethu'l-vasid*, 2/343.

Kur'ân kıraatinde hâ-i sekt olan kelimelerden vasl yapıldığında bir yerde idgam meselesi gündeme gelmektedir. Kaynaklar, Hamza ve Ya'kûb'un مَالِيَهُ هَلْكَ âyetlerini (el-Hâkka 69/28-29) okurken ilk âyetten vasl durumunda hâ-i sekti hazfettiklerini; diğer imamların ise isbât ettiklerini nakletmiştir. Neşşâr (ö. 938/1531), vasl halinde hâ harfini isbât ile okuyan imamların tamamı için izhâr veya idgam olmak üzere iki vecih bulunduğuna dikkat çekmiş; burada izhârın ancak nefes almaksızın hafif bir sekte ile yapılabileceğini söylemiştir.⁷⁴

Aktarılan iki vecihten birinin seçiminin Verş için yapılması durumunda, söz konusu tercihin اِنِّي كِتَابِيَهُ اِنِّي âyetindeki uygulamayla uyumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede Verş için اِنِّي كِتَابِيَهُ اِنِّي âyetlerinin nakl ile okunması durumunda, مَالِيَهُ هَلْكَ kelimelerinin idgam ile; ilk âyet nakl yapılmadan okunduğunda ise مَالِيَهُ هَلْكَ lafızlarının da izhâr ile okunması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁷⁵

Âlimler, Verş için zikredilen nakl-idgam uyumuna dikkat çekmekle birlikte tercih edilen vechin, nakl ve idgam yapılmaması olduğunu söylemişlerdir. Zira hâ-i sekin bulunduğu söz konusu âyetlerde vasl yapan kişinin vakf niyetiyle böyle okuduğunu, bu nedenle belirtilen yerlerde naklin de idgamın da yapılamayacağını savunmuşlardır.⁷⁶

1.4. مَا هِيَ Kelimesi

مَا هِيَ وَمَا اَدْرَاكَ مَا هِيَ âyetinin (el-Kâria 101/10) sonundaki harfî Hamza ve Ya'kûb vakf halinde isbât, vaslda hazf ile; diğer imamlar ise her iki durumda da isbât ile okumuşlardır.⁷⁷ Kirmânî, İbn Muhaysın'ın, vasl durumunda yâ harfinin sükûnuyla (مَا هِيَ تَار) okuduğunu nakletmiştir.⁷⁸ Ukberî ise yâ'nın sükûnuyla okumanın, Arap dilinde bir lügat/lehçe olduğunu bildirmiştir.⁷⁹ Âlimlerden bazıları

⁷⁴ Neşşâr, *el-Büdûru 'z-zâhire*, 326-327.

⁷⁵ Mekkî, *et-Tebşira*, 309-310; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 268; Neşşâr, *el-Büdûru 'z-zâhire*, 326-327.

⁷⁶ Mekkî, *et-Tebşira*, 309-310; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 268; Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/390; Dimyâtî, *İthâfü fudalâi'l-beşer*, 1/128.

⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü 's-Seb 'a*, 188-189; Dâni, *Câmi 'u'l-beyân*, 784; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 857; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/1392; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Neşşâr, *el-Büdûru 'z-zâhire*, 347; Dimyâtî, *İthâfü Fudalâi'l-Beşer*, 2/625.

⁷⁸ Kirmânî, *Şevâzzü'l-kirâat*, 522.

⁷⁹ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh el-Ukberî, *Î'râbü'l-kirâati's-şevâz*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed 'Azzûz (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996), 2/737.

da Kâria sûresindeki hâ-i sektin fasıla olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁰ Bunun haricinde kaynaklar, hâ-i sekt ile ilgili açıklamaları Bakara, En'âm ve Hâkka sûrelerinin konuyla ilgili bölümlerinde yapmışlar; Kâria sûresinde ise aynı bilgileri tekrarlamamak adına okuyucuyu oralara yönlendirmişlerdir.⁸¹

2. Mushaf Hattında Sabit Olmayanlar

Kıraat imamlarının bir kısmı, vakf halinde bazı kelimelerin sonuna belirli kurallar dâhilinde hâ-i sekt ilhâk etmişlerdir. Aşağıda, bu uygulamanın yer aldığı kıraatler ve âlimlerin bunları nasıl değerlendirdiği meselesi ele alınacaktır.

2.1. مَمَّ ve مِّمَّ، فِيمَ، بِمَ، مَمَّ ve مِّمَّ Kelimeleri

Kıraat âlimleri، مِمَّ (meselâ bk. el-Bakara 2/91)، فِيمَ (en-Nisâ 4/97, en-Nâziât 79/43)، بِمَ (el-Hicr 15/54, en-Neml 27/35)، مَمَّ (en-Nebe' 78/1) ve مَمَّ (et-Târik 86/5) kelimeleri üzerinde vakf yapıldığında bunları, Ya'kûb'un ve İbn Kesîr'in râvilerinden Bezzî'nin -hulf ile- hâ-i sekt ilavesiyle okuduklarını nakletmişlerdir. Diğer imamlar ise sayılan beş kelime üzerinde م harfinin sükûnuyla vakf yapmışlardır.⁸²

Zikri geçen kelimeleri tahlil eden âlimler, bunların asıllarının مِمَّ، فِيمَ، بِمَ، مَمَّ ve مِّمَّ şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Ukberî، مَمَّ lafzının، م harfinden sonra elifin isbâtıyla (مَمَّ) da okunduğunu; bu kıraatin، kelimenin aslına delalet ettiğini söylemiştir.⁸³ Bazı kaynaklar مَمَّ'yi elifin isbâtıyla okuyanların Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd,⁸⁴ İkrime ve İsa b. Ömer es-Sekafi

⁸⁰ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/583; Fârisî, *el-Hucce*, 6/432-433; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 3/1392; Ukberî, *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân*, 2/293; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1957), 1/61.

⁸¹ Meselâ İbn Hâleveyh, Kâria sûresindeki hâ-i sekt ile alakalı bilgilerin En'âm sûresinde; Semîn el-Halebî ise Hâkka sûresinde verildiğini belirtmişlerdir. İbn Zencele ve Râzî ise sûre ismi belirtmeksizin meseleyle ilgili açıklamaların daha önce yapıldığını söylemekle yetinmişlerdir. bk. İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, 375; İbn Zencele, *Hucetü'l-kirâât*, 770; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/74; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 11/96.

⁸² Mekki, *et-Tebşıra*, 342-343; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 380; İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 397; Sehâvî, *Fethu'l-vasid*, 2/539; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/134-135; a.mlf., *Tahbîrü't-Teysîr*, 266; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 145; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 1/322; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/372-373.

⁸³ Ukberî, *İ'râbü'l-kirââti'ş-şevâz*, 2/669.

⁸⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/423; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/402; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/647.

(ö. 149/766) olduğunu bildirmiştir.⁸⁵ Bununla birlikte Semîn el-Halebî, bahsi geçen kullanımın Arap dilinde zaruret halinde veya çok az durumda caiz olduğunu altını çizmiştir.⁸⁶

Âlimlerin geneli, Arap dilinde mâ edatının haber ve istifham olmak üzere iki temel anlam ifade ettiğini belirtmişler; bunlardan soru anlamına gelen mâ'dan önce harf-i cer gelmişse -haber manasında olandan ayırt edilebilin diye- bu mâ'nın (ما) elifinin hafzedildiğini söylemişlerdir.⁸⁷ Buna göre Arap dilinde soru edatı olan mâ'dan önce harf-i cer gelirse, mâ'nın haber manası değil, istifham anlamı taşıdığı bilinsin diye elif hafzedilmekte; haber manasında olan mâ'da ise elif isbât edilmektedir. Bu çerçevede âlimler mâ, "فَدَّرَ غَيْبٌ فِيمَا عِنْدَكَ." ile "أَجِيبْ عَمَّا" "فِيمَ نَظَرْتُ" ifadelerinde haber anlamı ifade ettiği için elifin isbât edildiğini; "عَمَّ تَسْأَلُ؟" ve "يَا هَذَا؟" cümlelerinde ise soru manası taşıdığı için elifin hafzedildiğini örneklerle ortaya koymuşlardır.⁸⁸

Sehâvî (ö. 643/1245), zikri geçen beş kelime üzerinde vakf yapıldığında genel kurallar gereği mâ'nın sâkin kılınması gerektiğini; ancak -م'in fethası, hafzedilen elife delalet ettiği için- onun vakf nedeniyle bile sâkin kılınmasını (م) bazı Arapların kerih gördüğünü kaydetmiştir. Bu nedenle onların, hafzedilen elife işaret eden fetha harekeyi korumak maksadıyla kelimenin sonuna hâ-i sekt eklediklerini söylemiştir.⁸⁹ Ayrıca, bahsi geçen kelimelerde sükûn üzere vakf yapmanın kelimedede, maksadı ifade etme bakımından asgari düzeyde bile yeterli olamayacak derecede kısaltma yapmak anlamına gelen *ihlâl* olacağını ileri

⁸⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6/293; Kirmânî, *Şevâzû'l-kirâât*, 500; İbn Atyyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/423; Râzî, *Mefâtihu'l-ġayb*, 31/3; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/402; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/647.

⁸⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/647. krş. a.mlf., *ed-Dürü'l-masûn*, 1/516.

⁸⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/292; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/119-120; Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 55, 202, 1255; Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 380; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Teşîru'l-basît*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh b. el-Fevzân vd. (İskenderiye: Dârü'l-Musavveri'l-Arabi, ts.), 23/109; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 6/293; İbn Atyyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/423; Râzî, *Mefâtihu'l-ġayb*, 31/3; Ukberî, *Î'râbü'l-kirââtî's-şevâz*, 2/669; Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/538-539; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 2/253-254, 7/64; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/402; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 1/516, 4/78; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.), 1/215; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1984), 30/7, 261.

⁸⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/119-120; Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/538.

⁸⁹ Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/539.

sürmüştür. Buna göre mâ edatının iki harfli bir kelime olduğuna, harflerinden biri (elif) hafzedilince geriye diğerinin (ح) kaldığına dikkat çekmiş; burada sükûn üzere vakf yapıldığında sadece sâkin ح'in kalmasının ihlâl olacağını savunmuştur. Söz konusu kelimelerde vakf yapıldığında bahsedilen ihlâl düşmemek amacıyla ح harfine hâ-i sekt ilave edildiğini; vasl durumunda ise -ح harekeli okunacağı için hâ-i sekte gerek duyulmadığını belirtmiştir.⁹⁰ Arap dilinde de kuvvetli bir kullanım olan bu uygulamayı, Bezzî'nin, İbn Kesîr'den alarak naklettiğini aktarmıştır. Kıraatin takip edilmesi gereken bir sünnet olduğunu, bu nedenle - اجعلْ لي örneğinde görüldüğü üzere- izafet yâsı vakf esnasında sâkin tek bir harf olarak kalsa da ona hâ-i sekt ilhâk edilmediğini bildirmiş ve ta'lîlin, nakle tabi olduğunu vurgulamıştır.⁹¹ Sehâvî'nin eseri kıraat-i seb'a ile sınırlı olduğu için o, Ya'kûb'u zikretmemiştir.

Zemahşerî, Râzî (ö. 606/1210) ve Ebû Hayyân gibi âlimler ise Arap dilinde, mâ edatından önce harf-i cer gelip mâ bu nedenle mecrûr olduğunda mâ'nın elifinin çoğunlukla hafzedildiğini; ama az olmakla birlikte dilde, söz konusu elifin hafzedilmediği örneklerin de bulunduğunu belirtmişlerdir.⁹² Bu görüşü dillendiren âlimler -diğer ulemânın aksine- mâ edatının istifham veya haber anlamı ifade edip etmemesi arasında bir ayrım gözetmemişlerdir. Buna karşın Semîn el-Halebî istifhamın, haberiyye manasında olduğu durumlarda mâ edatının elifinin isbât edildiğini, ancak bunun da zaruret halinde uygulanması gerektiğini söylemiştir.⁹³

Bazı âlimler, söz konusu elifin, mâ edatının kendisinden önceki harf-i cer ile bitişip ondan bir cüz gibi olması ve dilde kolaylık sağlanması nedeniyle hafzedildiğini savunmuştur.⁹⁴ Az sayıda kaynakta zikredildiği anlaşılan bu görüşün, âlimlerin genel kabulüne mazhar olmadığı görülmektedir.

Semîn el-Halebî, mecrûr konumundaki soru edatı olan mâ üzerinde vakf yapıldığında, Arap dili açısından iki farklı hükmün söz konusu olduğunu kaydetmiştir. Mâ edatına hâ-i sekt ilave edilmesinin; bahsi geçen edatın مَجِيئُ مَهْ- örneğinde görüldüğü üzere- bir isim ile mecrûr kılınması durumunda zorunlu; bir

⁹⁰ Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/539.

⁹¹ Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, 2/539-540.

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/293-294; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/3; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/402.

⁹³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 1/516.

⁹⁴ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 23/109-110; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/3.

harf ile mecrûr yapılması durumunda ise tercih edilen uygulama olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

Bazı kaynaklar, *عَمَّ* kelimesini Dahhâk'ın (ö. 105/723)) ve İbn Kesîr'in vasl halinde -vasl durumunda vakf kurallarını uygulayarak- hâ-i sekt ile (*عَمَّهُ*) okuduğu nakletmiştir.⁹⁶ *عَمَّ* kelimesini Dahhâk'ın hâ-i sekt ilavesiyle *عَمَّهُ* şeklinde okuduğunu İbn Atıyye de aktarmakla birlikte, bu uygulamanın sadece vakf durumunda icra edilebileceğini belirtmiş; Dahhâk'ın vasl durumunda böyle okuduğu yönünde bir bilgi vermemiştir.⁹⁷ Ayrıca Dahhâk'ın vasl halinde hâ-i sekt ilavesiyle okuduğunu aktaran âlimlerden Semîn el-Halebî, Bezzî'nin *عَمَّ* kelimesi üzerinde vakf yaptığında onu -soru edatı olan mâ'nın hafz olunan elifinin yerine- hâ-i sekt ilave ederek okuduğunu kaydetmiştir.⁹⁸ Râzî ise *عَمَّ* kelimesini İbn Kesîr'in hâ-i sekt ile *عَمَّهُ* şeklinde okuduğunun nakledildiğini aktarmıştır. Bunun ya vasl yapılırken vakf kurallarının uygulanması ya da *عَمَّهُ* şeklinde vakf yapılıp sonra kalınan yerden tilavete devam edilmesiyle açıklanabileceğini söylemiştir.⁹⁹

Sahih kıraatler arasında vasl halinde hâ-i sektin okunması, ancak mushaf hattında bulunması durumunda söz konusu olmuştur. Mushaf hattında olmayan hâ-i sekt uygulaması ise Ya'kûb ve Bezzî'nin okuyuşunda sadece vakf yapıldığı durumlarda cari olmuştur. Esasen hâ-i sektin temel gayesinin, üzerinde vakf yapılan kelimenin son harekesinin telaffuzdan düşmesini engellemek olduğu anlaşılmaktadır. Kıraatlerde de aynı uygulamanın bazı kurallar çerçevesinde devam ettirildiği, bununla birlikte mushaf hattında sabit hâ-i sektlerin kıraat imamlarının çoğunluğunca vasl halinde de aynen okunduğu görülmektedir. Yapılan açıklamalar muvacehesinde Dahhâk ve İbn Kesîr'in konuyla ilgili beş kelime veya bunlardan bazılarında vasl durumunda da hâ-i sekt ile okuduğu yönündeki bazı rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bezzî'nin, İbn Kesîr'in söz konusu beş kelime sadece vakf durumunda hâ-i sekt yaptığını rivayet etmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir. Esasen beş kelime üzerinde vakf meselesinin, kıraat imamlarının takip ettiği usûl konularıyla ilgili olduğu ve bunlar üzerinde vakf yapılması meselesinin ağırlıklı olarak teorik çerçevede değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Zira bazı âlimlerin, eserlerinde Ya'kûb ve Bezzî'den nakledilen söz konusu okuyuşları aktarmakla birlikte,

⁹⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 1/516-517.

⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/402-403; Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 10/647.

⁹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/423.

⁹⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 10/647.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/3.

esasen buralarda vakf yapmanın âyetin anlamı göz önünde bulundurulduğunda uygun olmayacağını; ancak öğrenciyi imtihan etme amacıyla veya nefesin kesilmesinden doğan zorunluluk nedeniyle durulabileceğini vurguladıkları görülmektedir.¹⁰⁰

2.2. Müfred Müzekker ve Müennes Gâib Zamirleri (هُوَ ve هِيَ)

Kıraat âlimleri, müfred müzekker ve müennes gâib zamirlerinde vakf yapıldığında kıraat imamlarından Ya'kûb'un hâ-i sekt ilavesiyle durduğunu bildirmişlerdir. Bu çerçevede هُو ve هِيَ kelimeleri her nerede geçse vakf anında Ya'kûb'un bunlara hâ-i sekt ilave ederek durduğunu aktarmışlardır. Ya'kûb'un هُو kelimelerinde ve benzerlerinde vakfettiğinde, bunlara hâ-i sekt ilhâk ettiğini nakletmişlerdir.¹⁰¹ İbn Ebî Meryem, kıraat imamlarından Ya'kûb'un هُو آيَةً لَا إِلَهَ إِلَّا هُو (el-Bakara 2/255) ve benzerlerinde هُو kelimesindeki vâv harfinin, vakf esnasında sükûn ile zail olmaması amacıyla kelimeye hâ-i sekt ilhâk ederek vakf yaptığını bildirmiştir. Diğer kurrânın hâ-i sektin mushaf hattında sabit olmadığı yerlerde bu ilaveyi kerih gördüğünü öne sürmüştür.¹⁰²

2.3. Cem'-i Müennes Gâib Zamirindeki Şeddeli Nûn ile Biten Kelimeler

Kıraat âlimleri, cem'-i müennes gâib zamirindeki şeddeli nûn harfinde - nûn'dan önce zamir hâ'sı olmak şartıyla- vakf yapıldığında kıraat imamlarından Ya'kûb'un, kelimeye -hulf ile- hâ-i sekt ilhâk ederek durduğunu nakletmiştir. Buna göre o, هُنَّ، هُنَّ، هُنَّ، هُنَّ (el-Mümtehine 60/10)، حَمَلُهُنَّ (et-Talâk 65/4)، اِبْصَارَهُنَّ (en-Nûr 24/31)، اِحْدِيَهُنَّ (en-Nisâ 4/20) ve benzeri kelimelerde hâ-i sekt ilavesiyle (de) vakf yapmıştır.¹⁰³ Nûn harfinden önce zamir hâ'sının olmadığı kelimelerde Ya'kûb da sükûn üzere (hâ-i sekt eklemekten) vakf yapmıştır. Bu

¹⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/475; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 1/516-517.

¹⁰¹ İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 397; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/135; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 145; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 1/322.

¹⁰² İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1/337-338.

¹⁰³ İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 397; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/135; a.m.f., *Tahbîrü't-Teysîr*, 266; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 145; Dimyâtî, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, 1/323; Mahmûd Halîl el-Husarî, *Nûru'l-kulûb fî kırâati'l-imâm Ya'kûb* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1425/2004), 14-15; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/373.

çerçevede onun, يَغْضُضْنَ (en-Nûr 24/31) ve يُرْضِعْنَ (el-Bakara 2/233) gibi kelimelerde vakf yaptığında onlara hâ-i sekt ekmediği bildirilmiştir.¹⁰⁴

2.4. Sonunda Mebnî-Şeddeli Yâ-i Mütakellim Bulunan Kelimeler

Kıraat kaynakları, sonunda mebnî-şeddeli yâ-i mütakellim bulunan kelimelerde vakf yapıldığında kıraat imamlarından Ya'kûb'un -hulf ile- belirtilen yapıdaki kelimelere hâ-i sekt ilave ettiğini aktarmıştır. İbnü'l-Cezerî, Ya'kûb'un söz konusu durumda hâ-i sekt ilavesiyle okuduğuna dair rivayetlerin daha çok olduğunu, bununla birlikte ondan her iki vechin de rivayet edildiğini bildirmiştir. Bu çerçevede Ya'kûb'un أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ (en-Neml 27/31), إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ (el-Ahkâf 46/9), خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd 38/75), بِمُصْرَخِي (İbrâhîm 14/22) ve مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ gibi kelimelerde hâ-i sekt ilavesiyle (de) vakf yaptığı nakledilmiştir.¹⁰⁵

2.5. Cem'-i Müzekker Sâlim ve Mülhakları

Kıraat âlimleri, cem'-i müzekker sâlim ve ona mülhak olan kelimelerde vakf yapıldığında kıraat imamlarından Ya'kûb'un bahsedilen özellikleri taşıyan lafızlara hâ-i sekt eklediğini bildirmiştir. Buna göre Ya'kûb الْمُفْلِحُونَ (el-Bakara 2/5), الْمُتَّقِينَ (el-Bakara 2/180), عَضِينَ (el-Hicr 15/91) ve عَلَيْنِينَ (el-Mutaffifin 83/18) gibi kelimelerde vakf yaptığında hâ-i sekt ilavesiyle durmuştur.¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, bu uygulamanın Araplar nezdinde genel olarak yaygın olan bir lûgat olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷

2.6. يَا وَئِلْتِي ve يَا حَسْرَتِي, يَا أَسْفِي, يَا وَئِلْتِي Kelimeleri

Kaynaklar, kıraat imamlarından Ya'kûb'un râvisi Ruveys'in يَا وَئِلْتِي (el-Mâide 5/31), يَا أَسْفِي (Yûsuf 12/84) ve يَا حَسْرَتِي (ez-Zümer 39/56) lafızları ile her nerede geçerse تَمْ zarfında¹⁰⁸ olmak üzere toplam dört kelimedede vakf yaptığında bunlara -hulf ile- hâ-i sekt ilhâk ettiğini haber vermiştir.¹⁰⁹ Zeccâc, يَا وَئِلْتِي

¹⁰⁴ Husarî, *Nûru'l-kulûb*, 14.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/135-136; a.mlf., *Tahbîrü't-Teysîr*, 266; Dimyâfî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/323; Husarî, *Nûru'l-kulûb*, 15; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/373.

¹⁰⁶ İbn Sivâr, *el-Müstenîr*, 397; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/136; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 145; Dimyâfî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/323; Husarî, *Nûru'l-kulûb*, 15; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/373-374.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/136.

¹⁰⁸ Söz konusu kelime Kur'ân'da el-Bakara 2/115, eş-Şuarâ 26/64, el-İnsân 76/20 ve et-Tekvîr 81/21 âyetlerinde olmak üzere dört yerde geçmektedir.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/136; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 145-146; Dimyâfî, *İthâfî fudalâi'l-beşer*, 1/323; Muhaysin, *el-Hâdî*, 1/374.

kelimesinde Kur'ân'ın dışında, Arap dilinde vakf yapıldığında **بَا وَيُنْتَاهُ** şeklinde durulacağını söylemiş; fakat böyle okumanın kıraat olarak da nakledildiğine temas etmemiştir.¹¹⁰

3. Hâ-i Sekt Uygulaması Etrafında Kıraat İmamlarına Yöneltilen Eleştiriler

Âlimlerin bazısı, hâ-i sekt konusunda kıraat olarak nakledilen bazı uygulamaları Arap dilindeki kullanımlar veya mushaf hattına uygunluk bakımından hatalı bulmuşlardır. Bu başlık altında söz konusu iddialar gündeme getirilecek, ancak eleştirilen vecihlerin tevcihi yukarıda detaylı olarak aktarıldığı için tekrara düşmemek adına âlimlerin bunlara verdiği cevaplar muhtasar tutulacaktır.

3.1. اِقْتِدَاهُ Kelimesindeki Uygulamaya Dair Eleştiriler

Hâ-i sekt uygulamaları çerçevesinde vasl halinde İbn Âmir'in اِقْتِدَاهُ kelimesindeki hâ harfini kesreli okuması, bazı âlemlerce doğru bulunmamıştır. Bu çerçevede İbn Mücâhid (ö. 324/936), İbn Âmir'in söz konusu okuyuşunun bir hata olduğunu savunmuştur. Buradaki hâ'nın, hâ-i sekt olduğunu; fiilin son harfinin harekesini belirtmek üzere kelimeye dâhil olduğunu, bu nedenle de hiçbir zaman hareke alamayacağını savunmuştur.¹¹¹ İbn Mücâhid, İbn Âmir'den nakledilen, kelimenin hâ'nın kesresiyle birlikte med (sıla) ile okunduğu diğer rivayete yer vermemiştir. Nehhâs (ö. 338/950) da İbn Âmir'in اِقْتِدَاهُ kelimesindeki hâ harfini kesre hareke ve med ile okuduğunu, bunun ise lahn olduğunu iddia etmiştir. Buna gerekçe olarak, belirtilen kelimedeki hâ'nın vakf esnasında harekeyi beyan için bulunduğunu, onun hâ-i kinâye olmadığını, ayrıca bu hâ'dan sonra onun med edilmesine sebep olan bir vâv veya yâ harfinin bulunmadığını söylemiştir. Söz konusu kelimelerde isbât ile vasl yapmanın lahn olduğunu, iskât ile vasl durumunda ise mushaf hattına muhalefet bulunduğunu savunmuştur. Saydığı gerekçelerden ötürü buralarda vakf yapmanın en doğru yol kabul edilebileceğini, böylece iki lahn durumundan da uzak durulacağını savunmuştur.¹¹²

Bir yandan mushaf hattını gözetmek, diğer taraftan da Arap dilinde yaygın kullanımlara muvafık hareket etmek için en uygun vechin اِقْتِدَاهُ kelimesinde vakf

¹¹⁰ Zeccâc, *Me'ani'l-Kur'ân*, 2/167-168.

¹¹¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 262.

¹¹² Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 275.

yapmak olduğu, başka âlimler tarafından da ifade edilmiştir.¹¹³ Ancak onların üslubunun, Nehhas'ın ifadelerine göre daha temkinli olduğu görülmektedir. Zira onlar, diğer vecihleri onaylamadıklarını dillendirseler de belirttiklerinin dışındaki okuyuşların lahn olduğunu öne sürmemişlerdir.

İbn Âmir'in belirtilen okuyuşunu tenkit eden âlimlerden bir diğeri İbn Hâleveyh'tir. اَقْتَدِهْ fiilinin sonundaki harfin hâ-i sekt olup üzerinde vakf yapılan son harfin harekesini belirtmek amacıyla kelimeye eklendiğini; bu nedenle de hâ-i sekte hareke verilmesinin caiz olmadığını savunmuştur. İbn Âmir'in, Hişâm rivayetinde -sıla yapmaksızın- hâ'nın kesresi ile; İbn Zekvân rivayetinde ise hâ'nın kesresiyle birlikte med (sıla) ile okuduğu vecihlerin her ikisinin de hatalı olduğunu ileri sürmüştür. Hâ-i sektin hareke almasının caiz olmamasını, bu hükmüne gerekçe kılmıştır.¹¹⁴

İbn Âmir'i eleştiren âlimlerin yanı sıra pek çok müellif, bu tür tenkitlere cevap vermiş, bahsedilen kıraatlerin tevcîhini yaparak hatalı görülen rivayetlerin sıhhatini ortaya koymaya çalışmıştır. Onlar, İbn Âmir'in uygulamasının hata olmadığını söylemişler ve bu okuyuşun Arap dili açısından tevcîhini yapmışlar; zikredilen kıraatte hâ'nın, vakf için kullanılan hâ-i sekt olmadığını ifade etmişlerdir. Belirtilen vechin hata olmadığını savunan ulemâ, اَقْتَدِهْ lafzındaki hâ'nın, mastara işaret eden hâ-i kinâye olduğunu; cümlede söz konusu mastara delalet eden fiilin bulunması nedeniyle mastarın gizlenmesinin güzel görüldüğünü söylemişlerdir. Onlar, açıklamalarını diğer âyetlerden ve Arap şiirinden derledikleri benzer kullanımlarla desteklemeye çalışmışlardır.¹¹⁵

3.2. Hâkka Sûresinde Yer Alan Hâ-i Sekt Uygulamasına Dair Eleştiriler

Hâ-i sekt konusuyla bağlantılı olarak kıraatlere yöneltilen eleştirilerden bir diğeri, Hâkka sûresinde geçen hâ-i sektler çerçevesinde nakledilen uygulamalarla ilgilidir. Nehhâs, el-Hâkka sûresindeki hâ-i sektleri -diğer yerlerde olduğu gibi- vasal halinde isbât ile okumanın lahn, iskât etmenin ise mushaf hattına muhalefet olacağını söylemiştir. Bu nedenle hâ-i sekt olan yerde vakf yapmanın en doğru yol olacağını, böylece iki lahn durumundan da uzak kalılabileceğini

¹¹³ Zeccâc, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 2/270, 5/217, 356; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/370.

¹¹⁴ İbn Hâleveyh, *I'râbü 'l-kirâati 's-seb'*, 1/94, 164. Ayrıca bk. a.mlf., *el-Hucce*, 145.

¹¹⁵ Fârisî, *el-Hucce*, 3/352-353; Ebû Şâme, *İbrâzü 'l-me'ânî*, 451; Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-muhît*, 4/180; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü 'l-masûn*, 5/32-33; Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti 'n-neşr*, 146.

savunmuştur.¹¹⁶ Bazı kaynaklar Zehrâvî'nin (ö. 431/1039) "Hâ-i sektin vaslâda isbât edilmesi lahndır, bildiğim hiç kimse nezdinde o caiz değildir" dediğini nakletmiştir.¹¹⁷ Ebû Hayyân bu açıklamaların doğru olmadığını, zira zikredilen kıraatin tevâtür yoluyla nakledildiğini ve kabul edilmesinin lazım geldiğini söylemiştir.¹¹⁸ Semîn el-Halebî ise belirtilen okuyuşun resm-i hatta uygun ve sahih bir kıraat olduğuna işaret edip söz konusu açıklamalara iltifat edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁹

Konuyla ilgili olarak rivayetlere veya râvilere yöneltilen tenkitlerin diğer bir yönünü, hâ-i sektin nakl ve idgam konusuyla olan irtibatı oluşturmaktadır. Bu bağlamda -yukarıda ele alındığı üzere- Hâkka sûresindeki hâ-i sekt olan kelimelerin birinden (el-Hâkka 69/19-20) hâ-i sektin isbâtıyla vasl yapıldığında, Verş için nakl uygulaması ortaya çıkmaktadır. Yine Hâkka sûresinde vasl durumunda bir başka yerde (el-Hâkka 69/28) ise hâ-i sekti isbât ile okuyan bütün kurrâ için idgam meselesi gündeme gelmektedir. Mekkî, hâ-i sektin vakf yapıldığında son harfin harekesini beyan için kelimeye eklendiğini, bu nedenle en doğru tercihin buralarda vakfetmek olduğunu söylemiştir. Buralardan vasl yapıldığında belirtilen amaç doğrultusunda hâ-i sekte ihtiyaç kalmayacağı için onun hazfedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hâl böyle olmakla birlikte kurrâdan bir kısmının hâ-i sekti vasl durumunda da isbât ettiğini, fakat bunun ancak vakf niyetiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Hâ-i sektin bulunduğu yerlerde en doğru tercihin vakfetmek; doğruya en yakın okuyuşun ise hâ-i sektin isbâtıyla birlikte vakf niyetiyle vasl yapmak olduğunu savunmuştur. Buna göre Mekkî, vasl durumunda hâ-i sekti sonrasına bağlayıp nakl ve idgam yapanların hata ettiğini, tercih edilenin dışında bir uygulamaya yöneldiklerini iddia etmiştir. Zikredilen yerlerde vakf yapmak doğru kabul edildiğinde, buralarda hemzenin harekesinin hâ-i sekte nakledilmesinin de idgam yapılmasının da mümkün olmadığını öne sürmüştür.¹²⁰

¹¹⁶ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1357.

¹¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 5/360; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/319; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/434.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/319.

¹¹⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 10/434.

¹²⁰ Mekkî, *et-Keşf*, 1/93-94.

3.3. بِمَ ve عَمَّ، بِمَ، فِيمَ ve لِمَ Kelimelerine Dair Eleştiriler

Ya'kûb ve -hulf ile- Bezzî بِمَ، فِيمَ ve عَمَّ kelimelerinde vakf yaptıklarında bunların sonuna hâ-i sekt ilhâk etmişlerdir. Diğer kurrâ ise bu kelimelerde durduklarında م harfinin sükûnuyla vakf yapmışlardır. Söz konusu kelimelerde vakf durumunda tatbik edilecek uygulamalar ise bazı âlimlerce tenkit edilmiştir. Bu çerçevede Nehhâs قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ لِمَ geçtiğini, ancak istifham ile haber için olan مَا edatının birbirinden ayırt edilebilmesi maksadıyla elifin hafiflediğini ifade etmiştir.¹²¹ Yine o, قُلْ lafzı üzerinde hâ-i sektiz vakf yapıldığında bunun lahn olacağını; hâ-i sekt ilhâk edildiğinde ise yapılanın, mushafta olmayan bir şeyi ona ekleme¹²² anlamına geleceğini öne sürerek burada vakf yapılamayacağını savunmuştur.¹²³

Kurtubî'nin (ö. 671/1273), isim vermeden “şöyle söylendi (قِيلَ)” diyerek, Nehhâs'ın ifadelerini aynen aktardığı anlaşılmaktadır.¹²⁴ Ancak onun, Nehhâs'ın söylediklerini temrîz¹²⁵ anlamı da ifade edebilecek bir lafızla (قِيلَ) nakletmesinden, bu kelime üzerinde vakf yapıldığı takdirde lahn veya mushafa ziyade olacağı yönündeki düşünceye en azından ihtiyatla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Zira Nehhâs ve Kurtubî قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ âyetinde (en-Nisâ 4/97) geçen فِيمَ'nin aslının, فيما olduğunu; istifham ile haber için olan مَا'nın birbirinden ayırt edilebilmesi için elifin hafiflediğini bildirmişlerdir. Arap dili âlimlerine göre söz konusu kelime vakf yapıldığında elifin ve hareketin aynı anda hafiflememesi için -hâ-i sekt ilavesiyle- فِيمَهُ şeklinde¹²⁶ vakf yapılması gerektiğini tekrar ifade etmişlerdir. Ancak Kurtubî buradaki ifadeleri -yukarıda aktarılanın aksine- bir başkasına izafe etmeden kullanmıştır.¹²⁷ Bunun, daha önceki ifadelerde zikredilen lahn meselesinin burada gündeme getirilmemiş olmasından kaynaklandığı

¹²¹ Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 55.

¹²² Nehhâs'ın *Î'râbü'l-Kur'ân* isimli eserinin baskısında söz konusu metin, "... زيد في السَّوَادِ" şeklinde geçmektedir ki anlaşılabilir bunun "... زيد في السَّوَادِ" olması gerekmektedir. Nitekim metinlerin benzerliğinden, bu bölümü Nehhâs'tan aldığı anlaşılabilir Kurtubî'nin baskısında da mezkûr sözcük "... زيد في السَّوَادِ" olarak geçmektedir. krş. Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 55; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/253-254.

¹²³ Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 55.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/253-254.

¹²⁵ Aktarılan bir rivâyetin veya görüşün zayıflığına işaret eden terimdir.

¹²⁶ Nehhâs'ın *Î'râbü'l-Kur'ân* isimli eserinin bir baskısında (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008) فِيمَهُ kelimesi فِيهِ şeklinde yazılmıştır. Ancak bunun müstensih veya muhakkik hatası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde benzer ifadelerin olduğu Kurtubî'de söz konusu metin فِيمَهُ olarak kaydedilmiştir. krş. Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 202; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/64.

¹²⁷ Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 202; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/64.

düşünülebilir. Zira kurrânın çoğunun okuyuşunun, Nehhâs'ın lahn olarak tanımladığı vecihle örtüştüğü görülmektedir.

Kimi okuyuşları açıktan tenkit eden âlimlerin yanı sıra bazıları ise vecihleri açıkça eleştirmemiş, ancak onun uygun olmadığını belirtmiştir. Mesela İbn Atıyye *قَلَم* lafzındaki bir harfin (elif) noksan olması nedeniyle burada durmanın caiz olmadığını savunmuş; fakat söz konusu lafız üzerinde Bezzî'nin hâ-i sekt ile; diğer kurrânın hâ-i sekt olmadan *م*'in sükûnuyla vakf yaptığını bildirmiştir.¹²⁸ Anlaşıldığı kadarıyla İbn Atıyye, bahsi geçen kelime üzerinde vakf yapmanın genel olarak uygun olmayacağını savunmakla birlikte kurrânın burada nasıl vakfettiğini de aktarmıştır.

Bu meyanda Semîn el-Halebî, mecrûr konumundaki soru edatı olan mâ üzerinde vakf yapıldığında, Arap dili açısından iki farklı hükmün söz konusu olduğunu kaydetmiştir. Mâ edatına hâ-i sekt ilave edilmesinin; onun bir isimle mecrûr kılınması durumunda zorunlu, harf ile mecrûr yapılması hâlinde ise tercih edilen bir uygulama olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Arap dilinde cari uygulamanın aktardığı gibi olduğunu; fakat böyle yerlerde vakf yapmanın ancak (öğrenciyi) imtihan etmek amacıyla veya nefes kesilmesi nedeniyle caiz olduğunu belirtmiştir. Nitekim o, bazı âlimlerin “buna benzer yerlerde hâ-i sekt ilave edilmeden vakf yapıldığında harfin noksan olması nedeniyle bunun hata olacağına; hâ-i sekt ilave edilmesi durumunda ise mushaf hattına muhalefet edileceğine” dikkat çekerek buralarda vakf yapmaktan insanları men ettiklerini bildirmiştir. Zikri geçen durumlarda Bezzî'nin hâ-i sekt ilavesiyle vakf yaptığını işaret edip bunun mushafa muhalefet sayılamayacağını savunmuştur.¹³⁰

Kur'ân okurken hangi âyette veya âyetin neresinde vakf yapmanın uygun olacağı meselesinin, âyetlerin manası ile irtibatlı bir konu olduğu aşikârdır. Kıraat âlimlerinin bu rivayetleri, söz konusu yerlerde durulması tavsiyesiyle aktarmadığı gözlemlenmektedir. Onların amacının, genel vakf kurallarından farklı bir özelliği bulunan kelime üzerinde durma ihtiyacı hâsıl olduğunda imamlara göre vakf uygulamasının nasıl olması gerektiğini ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır.

Hâ-i sekt etrafında kıraatler temelinde icra edilen uygulamalara yöneltilen tenkitler genel olarak yukarıda aktarıldığı şekildedir. Esasen kıraatlere hâ-i sekt özelinde yöneltilen tenkitlerin Arap dili açısından te'vili mümkün görünmektedir.

¹²⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/179.

¹²⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 1/516-517.

¹³⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-masûn*, 1/516-517.

Nitekim bazı âlimlerin doğru bulmadığı birtakım vecihlerin, diğer pek çok âlim tarafından uygun bir şekilde tevcih edildiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede bazı vecihlerin Arap dilinde az kullanıldığı ifade edilmekle birlikte her halükârda söz konusu uygulamaların Arap dilinde örnekleri bulunmaktadır. Bu nedenle sağlam nakle dayanan sahih rivayetlerin, Arap dilindeki yaygın kullanımla örtüşmediği gerekçesiyle tenkit edilmesinin mahzurlu olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu okuyuşlar, belirli bir rivayet zincirinin güvencesi altında nakledilmiş ve hassasiyetle kayıt altına alınmıştır. Kıraatlerin değerlendirilmesinde, bu durumun göz önünde bulundurulmasının, daha isabetli bir yol olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Arap dilinde özellikle vakf yapıldığında son harfin harekesinin belirtilmek istendiği durumlarda kelimenin peşine sâkin hâ harfi eklenmiş, bu sayede son hareke de telaffuz edilebilmiştir. Bu harf, yaygın olarak bilinen şekliyle *hâ-i sekt* olarak adlandırılmıştır. Arapçada kullanılan bu uygulamanın, kıraat imamlarının okuyuşları arasında da yer aldığı görülmektedir. Kıraatler bağlamında rivayet edilen hâ-i sektlerin bir kısmının mushafta yazılı olduğu, bir kısmının ise mushaf hattında bulunmamakla birlikte yine vakf durumunda kelimeye telaffuzda eklendiği anlaşılmaktadır.

Mushaf hattında yazılı olan hâ-i sektlerin vakf durumunda isbât ile okunması konusunda sahih kıraatlerin ittifak ettiği gözlemlenmektedir. Hâ-i sektin mushafta yazılı bulunduğu yerlerden vasl yapıldığında ise kurrânın üç gruba ayrıldığı söylenebilir. Kıraat imamlarının bir kısmı hâ-i sekti isbât ederek, bir kısmı hafzederik vasl yapmışlardır. Diğer bir grup ise vasl halinde hâ-i sektlerin bazısını isbât, bazısını hafz ile okumuştur. Mushafta sabit olmadığı hâlde vakf anında kelimeye hâ-i sekt ilhâk eden kurrâ ise vasl durumunda okumaya, hâ-i sekti iptal ederek devam etmiştir.

Mushaf hattında sabit hâ-i sektin, vakf durumunda isbât edildiği kıraatin tevcihinde ve vasl halinde gerek hafz gerekse isbât ile okunduğu vecihlerin izahında mesele, ağırlıklı olarak resm-i mushafa muvafakat ve Arap diline uygunluk bakımından ele alınmıştır. Kur'an okurken vakf esnasında mushaf hattında mevcut hâ-i sektin isbât edildiği kıraatin hem resm-i mushafa hem de Arap dilinde cari genel kurallara uygun olduğu; bu nedenle yapılan açıklamaların birbirine benzediği görülmektedir. Bununla birlikte resm-i mushafta sabit hâ-i sektin bulunduğu kelimedenden vasl yapıldığında hem isbât hem de iskât vecihleri

için yapılan te'villerin çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Zira vasl yapılırken hâ-i sekt isbât edildiğinde mushaf hattına muvafakat edilmiş, ancak hâ-i sektin vaslda hazfedilmesinin gerekliliği yönündeki Arapçada mevcut genel kuralın dışına çıkmış olunmaktadır. Vasl yapıldığında hâ-i sektin hazfedildiği vecihte ise durum tersine dönmekte; bu şekildeki okuyuş Arap dilinin genel kuralları bakımından uygun olmakla birlikte mushaf hattında sabit olan hâ hazfedildiği için resm-i hatta muhalif bir okuyuş gündeme gelmektedir. Bu çerçevede âlimler, söz konusu vecihlerin her birini ayrı ayrı değerlendirmiş; bunların tevcîhini farklı açılardan yapmaya çalışmışlardır.

Ya'kûb'un, bazı vecihlerde onun râvisi Ruveys'in ve İbn Kesîr'in râvilerinden Bezzî'nin vakf durumunda birtakım kelimelere -mushafta yazılı olmamasına rağmen- hâ-i sekt ilhâk ettikleri rivayet edilmiştir. Zikri geçen vecihlerin genel olarak sorun görülmediği; zira bu okuyuşlardaki uygulamanın, hâ-i sektin Arap dilindeki genel kullanımıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Hâ-i sekt uygulamaları bağlamında kıraat olarak nakledilen rivayetleri özellikle Arap dili bakımından tevcîhe gayret eden ulemânın yanı sıra bazı kıraat rivayetlerini, imamlarını veya râvilerini tenkit eden âlimler de bulunmaktadır. Bunların, eleştirdikleri rivayetleri Arap dili bakımından değerlendirdikleri; onları tenkit ederken meseleye mushaf hattıyla uyumluluk ve Arapçadaki yaygın kullanımlar açısından yaklaştıkları görülmektedir. Ancak, bu âlimlerin hata olarak gördüğü nakillerin tevcîhi, başka ulemâ tarafından yine Arap dilinde mevcut uygulamalar çerçevesinde yapılmıştır. Hâ-i sekt özelinde veya diğer konular zemininde kıraatler değerlendirilirken sahih bir naklin varlığı ve mushaf hattına uygunluk meselesinin, bir kıraatin kabulü için en önemli iki temeli oluşturduğu söylenebilir. Kıraatlerin Arap diline uygunluk bakımından değerlendirilmesi meselesinin ise genel olarak sübjektiflik arz ettiği, âlimlerin yaptıkları açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bu nedenle hâ-i sekt konusunda Arap dili bağlamında ileri sürülen tenkitlerin, kıraatlerin sıhhatine hâlel getirmediği söylenebilir.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebü'l-Hasan Sa'îd b. Mes'ade el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1990.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Cevherî, Ebü Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kırâati*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997.
- Dânî, Ebü Amr Osman b. Saîd. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûra*. Thk. Muhammed Sadûk el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasarü'l-'ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1429/2008.
- Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate'aşer*. Thk. Şa'bân Muhammed İsmâil. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Ebû Bekr İbnü'l-Cezerî, Şihâbüddîn Ahmed. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. Thk. Enes Mehra. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000/1420.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn el-Makdisî. *İbrâzü'l-me'âni min Hurzi'l-emâni fi'l-kirâati's-seb'*. Thk. İbrahim Atve'İvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Ebüssuûd Efendî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed. *Tehzîbü'l-luga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryye, ts.
- Fârisî, Ebü Alî Hasen b. Ahmed. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'a*. Thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cuvicâtî. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1991.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. Thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Sâmerî. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbû'ât, 1988.
- Ferrâ, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2018.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Nûru'l-kulûb fi kirâati'l-imâm Ya'kûb*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1425/2004.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebü Muhammed Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Ebî Meryem, Ebü Abdillâh Fahüddîn eş-Şirâzî. *el-Müdâh fi vücûhi'l-kirâât ve 'ilelihâ*. Thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. Cidde: y.y., 1414/1993.

- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn el-Hemedânî. *el-Hucce fi'l-kirâati's-seb'*. Thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn el-Hemedânî. *Î'râbü'l-kirâati's-seb' ve 'ilelühâ*. Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymin. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1413/1992.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn el-Hemedânî. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâât*. Thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1980.
- İbn Sivâr, Ebû Tâhir Ahmed b. Alî. *el-Müstenîr fi'l-kirâati'l-'aşr*. Thk. Ahmed Tâhir Üveys. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kısmü'l-Kirâât, Doktora Tezi, 1413/1992.
- İbn Zencele, Abdurrahmân b. Muhammed Ebû Zür'a. *Hucce'tü'l-kirâât*. Thk. Sa'id el-Efgânî. Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1979.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Alemiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr*. Thk. Ahmed Muhammed Müflîh el-Kudât, Amman: Dâru'l-Furkân, 1421/2000,
- Kalânîsî, Ebû'l-İzz Muhammed b. el-Hüseyn. *İrşâdü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*. Thk. Ömer Hamdân el-Kübeyî. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Lisans Üstü Çalışmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1403-1404.
- Kirmânî, Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza. *Şevâzî'l-kirâât*. Thk. Şimrân el-Acelî. Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*. Thk. Abtülfettâh İsmail Şelebî. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hıccihâ*. Thk. Muhyiddîn Ramadân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *et-Tefsîr fi'l-kirâati's-seb'*. Thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *Kitâbü Müşkili i'râbi'l-Kur'ân*. Thk. Yâsîn Muhammed es-Sivvâs. Dımaşk: Matbâ'âtü Mecme'i'l-Luğati'l-'Arabi, 1974.
- Mes'ûl, Abdü'l-'Aliyy. *Mu'cemü mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye ve-mâ yete'alleku bih*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- Muhaysin, Muhammed Salim. *el-Hâdî: Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr ve'l-keşf 'an 'ileli'l-kirâati ve tevcîhuhá*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997/1417.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil*. Thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme. Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994.

- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu 'l-basît fi tercemeti 'l-Kâmûsi 'l-muhît*. Yayına hazırlayan: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbü'l-Kur'ân*. Thk. Hâlid el-'Alî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008.
- Neşşâr, Ebû Hafis Siraceddîn Ömer. *el-Büdûru 'z-zâhire fi 'l-kirâati 'l-'aşri 'l-mütevâtire*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi 'l-kirâati 'l-'aşr*. Thk. Meccî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003/1424.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin el-Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi 'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 2009/1430.
- Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddîn. *Mefâtihu 'l-ğayb*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Şehâvî, Ebü'l-Hasan Alemüddîn. *Fethu'l-vasîd fi Şerhi'l-Kasîd*. Tahkik ve dirase Mevlay Muhammed İdris Tâhirî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2002/1423.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *ed-Dürri'l-masûn fi 'ulûmi 'l-kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986.
- Temel, Nihat. *Kirâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul, İFAV Yayınları, 2013.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh. *İ'râbü'l-kirâati 'ş-şevâz*. Thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed 'Azzûz. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh. *İmlâü mâ menne bihi'r-Rahmân min vücûhi 'l-i'râb ve 'l-kirâat fi cemî'i 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1979.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *et-Tefsîru 'l-basît*. Thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdillâh b. el-Fevzân vd. İskenderiye: Dâru'l-Musavveri'l-Arabi, ts.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri 'l-Kâmûs*. Thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1975.
- Zeccâc, Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî el-Bağdâdî. *Me'âni 'l-Kur'ân ve i'râbüh*. Şerh ve tahkik: Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi 't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 't-te'vil*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi 'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1957.